

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка**

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

Магістерська робота

**ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ**

Виконала: Скрипаленко Юлія Олександрівна,
Магістрантка спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Допущено до захисту
«   » _____ 2023 р.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, проф. Л.В. Артемова

Завідувач кафедри
доктор педагогічних наук, проф. Л.П. Загородня

Дата захисту: «   » _____ 2023 р.

Оцінка _____

Підпис членів ЕК:

_____
_____
_____

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ.....	6
1.1 Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку.....	6
1.2 Особливості виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.....	12
1.3 Українська народна казка як засіб виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників.....	18
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ...	28
2.1 Характеристика рівнів вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.....	28
2.2 Система роботи з виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників засобом української народної казки.....	33
2.3. Експериментальна перевірка ефективності використання підібраних українських народних казок для виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників.....	37
Висновки до другого розділу.....	46
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ ЩОДО ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ.....	50
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55
ДОДАТКИ.....	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. У зв'язку зі змінами в сучасному освітньому просторі України, суспільні вимоги та потреби мають за мету утвердження пріоритетного значення дошкільної освіти, формування в соціумі розуміння значущості ранніх етапів життя особистості як найвідповідальнішого періоду її становлення. Формування патріотизму, національної свідомості, успадкування молодим поколінням культурного досвіду українського народу є одним із провідних завдань виховання дітей та молоді, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захищати її незалежність та цілісність.

Сучасна дошкільна освіта, потребує певних змін її пріоритетів. Відсутність патріотичних почуттів у певної частини населення України стало результатом недостатнього патріотичного виховання дітей та молоді як у сім'ї, так і закладах освіти.

На важливості виховання патріотизму молодого покоління наголошувалося ще в працях класиків педагогічної науки Г. Ващенко, Б. Грінченка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, та ін. На необхідності формування національної самосвідомості в контексті загального процесу виховання молодого покоління наполягали такі дослідники, як: Т. Бондаренко, В. Борисов, О. Вишневський, О. Коркішко, В. Кузь, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, К. Чорна та ін. Важливості розвитку психологічних аспектів етносвідомості присвятили свої праці І. Бех, М. Боришевський, П. Ігнатенко, С. Киричук, В. Павленко, та ін. Проте розуміння значущості патріотичного виховання дітей зазначеними науковцями розглядалися лише у виокремлених локальних дисертаційних дослідженнях та локальних виховних програмах, які не набували загального національного масштабу, що частково спричинило нерозуміння певної частини населення України своєї національної та культурної ідентичності.

Основна мета запропонованих державних програм з патріотичного виховання спрямована на утвердження у свідомості і почуттях особистості

патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України, державної символіки; сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій. Серед сучасних засобів патріотичного виховання виокремлюють: художню літературу (А. Богуш, Н. Богданець-Білокаленко, Н. Гавриш, О. Кисельова, Т. Котик А. Просенюк, та ін.), авторські та українські народні казки (А. Карнаухова, Т. Науменко, Ю. Руденко), дидактичні та рольові ігри (Н. Бібик, А. Макаренко, Н. Підгірна, Н. Скрипченко та ін.).

Отже, враховуючи актуальність і недостатню наукову розробленість у сучасній педагогіці, обрано тему дослідження «Виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників засобом української народної казки».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити систему роботи з виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

Об'єкт дослідження – процес виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: система роботи з виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблематики дослідження, визначити термінологічний апарат.
2. Обґрунтувати вплив української народної казки на виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.
3. Виявити рівні вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.
4. Розробити та спробувати систему роботи з виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

5. Розробити методичні рекомендації вихователям щодо виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

На різних етапах роботи використано такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз філософських, культурологічних, психолого-педагогічних джерел з проблеми дослідження, їх зіставлення й порівняння, що дало змогу систематизувати й узагальнити здобуту наукову інформацію про виховання патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки;

- емпіричні: діагностичні (бесіди та анкетування, діагностичні завдання), пряме й опосередковане педагогічне спостереження, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний контрольний етапи) – з метою виявлення рівнів вихованості патріотичних почуттів старших дошкільників.

Експериментальна база дослідження.- Дослідно-експериментальну роботу здійснено на базі Тростянецького комунального навчального закладу дошкільної освіти (ясла – садок) «Казка».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що розроблено та експериментально перевірено систему роботи з виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

Апробація результатів агістерського дослідження: Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» : матеріали звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої та фахової перед вищої освіти (м. Глухів, 23-24 травня 2023 року). 2023. 576 с., С. 317-320

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (всього 64 найменування) та 3 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 108 сторінок

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

1.1 Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми виховання патріотичних почуттів

Проблема патріотизму має свою історію, вивчення якої дає можливість стверджувати, що стереотипи минулого впливають на її розв'язання.

На думку М. Кучукува, основою патріотизму є виникнення у громадській свідомості зв'язків та територіальної приналежності – батьківщини – місця народження, проживання індивіда, пращурів, нащадків; залежність від суспільства і суспільства від людини. В умовах спільного проживання виникають відповідні почуття, які свідчать про ставлення особистості до суспільства [35, с.7]. Сусідські відносини стали початком територіального суспільства, усвідомлення якого поклало основу виникнення громадянського суспільства як основи патріотизму.

Велика роль належить Т. Шевченку, оскільки з його творчістю розпочалася нова доба в українському відродженні. Сенсом життя

Т. Шевченка було служіння Україні та її народові, його ідеї – це передусім національність, патріотизм українців, любов до рідного краю, надія та віра у краще майбутнє. У своїх творах поет-просвітитель вказує шлях до національного, патріотичного відродження, який пролягає через патріотичні почуття громадян до своєї держави.

На початку ХХ століття поживавився український рух, зокрема було видано низку підручників. Ціла плеяда українських освітньо-культурних і громадських діячів порушувала питання національного (складником якого є патріотичне) виховання. Активно виступала за відродження української культури і виховання на національному ґрунті Софія Русова. Так, вона обґрунтувала педагогічні, психологічні аспекти впливу рідної мови, національне виховання вважала найсприятливішим для розвитку дітей, формування їхньої моральності та свідомості. Все життя С. Русова вела пошуки альтернативних шляхів розбудови української системи виховання.

«Нація народжується коло дитячої колиски лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні здатна вирости національно свідома дитина» [56, с.8].

На думку багатьох культурно-громадських та освітніх діячів (Г. Ващенко, О. Вишневський, Б. Грінченко, І. Огієнко, С. Русова, І. Франко, Я. Чепіга, С. Черкасенко, Г. Шерстюк та ін.), важливим засобом патріотичного виховання є художній спадок, рідна мова, фольклор (народна творчість). Зокрема, у Т. Шевченка любов до України висвітлювалася поетом у таких образах, як повстанці, гайдамаки, козаки, які є оборонцями України, основними якостями їх є справедливість, чесність, гідність та любов до рідного краю. Його “Кобзар” в усі часи доносив до свідомості людей славу історію України та її тяжку долю: «...Наша дума, наша пісня. Не вмре, не загине...От де, люде, наша слава, Слава України!» [46, с.36].

Діяльність культурно-освітніх представників України другої половини ХІХ – поч. ХХ століття (Б. Грінченко, С. Дурдуківський, С. Єфремов, Леся Українка, І. Огієнко, О. Потебня, І. Франко, П. Юркевич, Я. Чепіга та ін.) була пронизана ідеями любові до Батьківщини й до народу, національності, людяності та гідності. Про це свідчать їхні статті, поезії, епістолярій, україномовні підручники. Це був період національного піднесення, поживлення в культурному та політичному житті України.

Прихильник і прибічник національної системи виховання І. Франко – автор більше ста наукових, публіцистичних праць та художніх творів на теми виховання дітей та молоді – зауважував: «Мій патріотизм – це не сентимент, не національна гординя, це тяжкий тягар, покладений долею на мої плечі. Я можу здригнутися, можу тихо проклинати долю, яка поклала мені на плечі цей тягар, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не буду, бо став би підлим перед власною совістю» [51, с.39].

Культурно-громадський діяч II пол. ХІХ ст. М. Драгоманов підкреслював важливість вивчення українського фольклору, традицій, звичаїв, культури задля патріотичного виховання дітей і підтверджував свої думки у роботі «Що таке українофільство?»: «... я можу бути щасливим тільки в сім'ї,

сім'я моя – тільки у вітчизні, вітчизна – тільки в людстві» [48, с. 36].

Одним із головних елементів патріотизму є наявність державної мови, без неї не може бути народу, держави, нехтування якою може призвести до втрати коріння. Такими словами про мову висловлювалися педагоги та відомі діячі минулого (Б. Грінченко, І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга та ін.). Зокрема, І. Огієнко зазначав: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її національний скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як складник культури, традицій. У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... Поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане національності: вона розпорошиться поміж дужчим народом... Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити нашу мову, аби звести та знищити її дощенту...» [46, с.125].

І. Огієнко боровся за відродження національних святинь, звертав увагу на необхідність ознайомлення дітей з культурою та побутом українського народу. Він стверджував, що незалежно, яке виховання національне, патріотичне, моральне, естетичне тощо, воно обов'язково повинно розпочинатися з родини (чого навчать батько та мати дитину в родині, з тим вона і піде у світ [47, с.55].

А. Макаренко у патріотизмі вбачав самовіддану працю особистості як члена свого колективу. Він розкрив сутність людських стосунків у колективі, підкресливши необхідність патріотичного виховання – любові до Батьківщини та праці на благо народу [39, с.18].

Цінними є думки В. Сухомлинського про родинне виховання любові батьків та дітей, взаємна гармонія, яка поселяється в сім'ї. Патріотизм проявляється і в моралі, основи якого закладаються з колиски: людина, не вихована належним чином у цій колисці, людина, низька в глибоко осмисленому особистому, не може бути справжнім сином Вітчизни в громадському. «Людська особистість, гармонія етичного Я неподільні й нерозривні. Той, хто забув колиску, з якої піднявся, щоб піти по землі, той,

хто байдужий до матері, яка вигодувала й виховала його, – незатний відчувати» [64, с.149]. Варто наголосити, що на сторінках енциклопедичної спадщини В.Сухомлинського лейтмотивом проходить ідея любові до рідного краю, природи, батьків, рідної мови, до Батьківщини.

В. Сухомлинським феномен «патріотизм» розглядає як узагальнене поняття, пов'язане з вихованістю людини, як «сферу духовного життя, яке проникає в усе, що любить і ненавидить людина, яка формується» [63, с.113]. Патріотизм, за словами В. Сухомлинського, це «сплав почуття і думки, осягнення святині – Батьківщини – не тільки розумом, а передусім серцем» [64, с.69]. Патріотизм, на думку педагога, має перебувати в царині активної діяльності людини, з єдністю свідомості, думки, сили волі, морально-етичних почуттів, її освіченістю і вихованістю.

В. Сухомлинський переконаний, що до патріотичного виховання потрібно «проекувати» майбутнього патріота. І це має відбуватися з малечку. «Слід уявити собі, яким би був наш вихованець під час важких випробувань для Батьківщини, незалежно від того, настане воно завтра чи через багато років» [64, с.38]. Саме з образом Батьківщини, любові до неї В. Сухомлинський пов'язує почуття високого патріотизму.

Вчені (А. Богуш, Н. Лисенко, Т. Поніманська, Н. Рогальська, М. Стельмахович), розглядаючи проблеми народознавчого характеру, наголошують на важливості ознайомлення дошкільників з історією України, частково звертаються до проблеми патріотизму.

У дослідженнях В. Заслуженюка, І. Пруса, Т.Стриго розроблено структуру патріотизму, яка згрупована за основними компонентами:

рідний край, громадянськість, інтернаціоналізм, праця, боротьба за мир.

Виховання любові до Батьківщини, рідного краю знаходимо у дослідженнях А. Анциферової, Л. Біляєвої, М. Богомолової, С. Журат, С. Козлової, Н. Крилової, Г. Панасенко, Г. Петроченко та ін.

Не залишилася поза увагою проблема формування патріотизму дітей та молоді в сучасних умовах. Різні аспекти цієї проблеми досліджуються

І. Бехом, В. Бабич, В. Білоусовою, В. Болгаріною, М. Боришевським, О. Вишневським, Ю. Гапоном, М. Зубалієм, П. Ігнатенком, Л. Канішевською, Б. Кобзарем, В. Кузем, М. Левківським, В. Оржеховською, В. Постовим, Є. Постовойтовим, Г. Пустовітом, А. Сиротенком, О. Стаєнною, М. Стельмаховичем, Г. Шевченко, К. Чорною та ін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми патріотичного виховання показує, що вчені відносили його до різних напрямів. Одні дослідники (Л. Болотіна, П. Конанихін, О. Павелко, Л. Спирін та ін.) розглядали як складник ідейно-політичного, інші (В. Білоусова, М. Болдирєв, І. Луценко, Л. Міщенко, І. Харламов, Г. Щукіна, Н. Щуркова та ін.) як складник морального виховання, треті (Т. Ільїна, І. Огородніков та ін.) виокремлюють у самостійний розділ. З урахуванням особливостей патріотизму в сучасних умовах мета виховання полягає у вихованні патріота, який любить свою Батьківщину, готовий служити і захищати свій народ. Аналіз наукової літератури засвідчив, що у творах різних фахівців переплітається і навіть досить часто сплутуються два поняття: національне та патріотичне виховання.

Визначний педагог Я. Чепіга під національним вихованням розумів цілісний процес розвитку дитячої особистості, спрямований на свідомість дитини, її почуття, поведінку та вчинки [41, с.166]. Прикметною позицією вченого є те, що він вкладав у поняття «національне виховання» конкретику світогляду, індивідуальних особливостей дитини, визначав важливість поєднання індивідуальних і національних рис дитини. Індивідуальні – це вроджені, а національні – набуті, залежні від сім'ї, рідного краю, в якому живе дитина. Національне й індивідуальне може існувати окремо, завдання педагога, за Я. Чепігою – поєднати їх. Таким чином, щоб виховати національно свідомого патріота країни, починаючи з дитинства, необхідно досконало вивчити індивідуальне, природне, тобто, глибоко вникнути у психологію дитини. Слід зазначити, що виховна система будь-якого народу віддзеркалює його історію, традиції, звичаї, культуру.

Зокрема, український педагог С. Русова слушно зазначає, що «національне виховання виробляє у дитини не подвійну хитку мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості. Національне виховання через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів і тим приведе не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями» [36, с.102].

Г. Ващенко підкреслював глибоку повагу до виховання патріотизму, що базується як на національній гідності, так і на гідності людської спільноти, водночас визнаючи необхідну умову для свободи в житті народу - можливість мати власну державу, відстоювати власні погляди та уподобання [24, с.28].

Отже, як засвідчує аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури, сучасні наукові дослідження з окресленої проблеми, патріотизм, є особистісною якістю людини, продуктом соціально-економічних та культурно-духовних процесів, що проявляються у ставленні до своєї держави, до Батьківщини.

1.2 Особливості виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

Патріотизм (грец. співвітчизник, вітчизна) – моральний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до вітчизни і готовність підпорядкувати його інтересам свої особисті інтереси [50]. Патріотизм включає в себе гордість досягненнями і культурою своєї батьківщини, бажання зберігати її характер і культурні особливості та ідентифікація себе з іншими членами нації, готовність підпорядкувати свої інтереси інтересам країни, прагнення захищати інтереси батьківщини і свого народу. Історичне джерело патріотизму – століттями і тисячоліттями закріплене існування відособлених держав, які формували прихильність до рідної землі, мови, традицій. В умовах утворення націй і утворення національних держав патріотизм стає складовою частиною суспільної свідомості, відбиває загальнонаціональні моменти в її розвитку.

Казка — це народно-поетичний або писемно-літературний твір про передбачувано вигадані події чи осіб, іноді за участю фантастичних сил, який має повчальну мету.

Українська народна казка — жанр українського фольклору, представлений творами чарівного, авантюрного чи побутового характеру усного походження з настановою на вигадку, що розповідаються з розважальною чи дидактичною метою. В українських казках відображено вірування, цінності та побут українського народу та його попередників. Усі казки традиційно поділяються на три групи: чарівні, соціально-побутові та про тварин. Українські народні казки лежать в основі вітчизняних літературних казок.

Без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу, а за необхідності – віддати життя за її свободу і незалежність, людина не може бути громадянином. Як синтетична якість, патріотизм охоплює емоційно-моральне, дієве ставлення до себе та інших людей, до рідної землі, своєї нації, матеріальних і духовних надбань суспільства.

Патріотичне виховання дошкільників — це невіддільна складова усього навчально-виховного процесу в дитячому садку. Формування національної свідомості та громадської відповідальності починається з раннього віку і триває протягом усього життя.

Патріотичне виховання потрібно розпочинати ще в ранньому дитинстві. В цей період відбувається формування культурно-ціннісних орієнтацій духовно-етичної основи особистості дитини, розвиток її емоцій, відчуттів, мислення, механізмів соціальної адаптації в суспільстві, починається процес національно-культурної самоідентифікації, усвідомлення себе в навколишньому світі. Патріотичні почуття дітей дошкільного віку засновуються на їх інтересі до найближчого оточення (сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села), яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними. Важливе значення для виховання патріотичних почуттів у дошкільників має приклад дорослих, оскільки вони

значно раніше переймають певне емоційно-позитивне ставлення, ніж починають засвоювати знання.

Патріотизм як моральна якість має інтегральний зміст. З огляду на це в педагогічній роботі поєднано ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, народознавство, засоби мистецтва, Українські народні казки практична діяльність дітей (праця, спостереження, ігри, творча діяльність та ін.), національні, державні свята.

Основними напрямками патріотичного виховання є [2]:

- формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід;
- краєзнавство;
- ознайомлення з явищами суспільного життя;
- формування знань про історію держави, державні символи;
- ознайомлення з традиціями і культурою свого народу;
- формування знань про людство.

Для патріотичного виховання важливо правильно визначити віковий етап, на якому стає можливим активне формування у дітей патріотичних

почуттів. Найсприятливішим для початку систематичного патріотичного виховання є середній дошкільний вік, коли особливо активізується інтерес дитини до соціального світу, суспільних явищ.

Цілеспрямоване патріотичне виховання повинно поєднувати любов до найближчих людей з формуванням такого ж ставлення і до певних феноменів суспільного буття. З цією метою факти життя країни, з якими ознайомлюють дошкільнят, ілюструють прикладами з діяльності близьких їм дорослих, батьків залучають до оцінки суспільних явищ, спільної участі з дітьми у громадських справах.

Концепція дошкільного виховання в Україні, сповідуючи історичний підхід до патріотичного виховання дітей дошкільного віку, актуалізує його народознавчі, українознавчі та краєзнавчі напрями. На це орієнтують і різноманітні програми дошкільного виховання.

У програмі «Дитина» [18] окреслено завдання ознайомлення дітей з явищами суспільного життя за напрямками, зміст яких поглиблюється у кожній наступній віковій групі. Вже у молодшій групі діти мають знати назву рідного міста (села), а в середній повинні мати певні уявлення про Батьківщину («Батьківщина – це місце, де людина народилась і живе, де народились і живуть її батьки. Вона така ж рідна для людини, як її батьки, тому й називається Батьківщиною. Наша Батьківщина – Україна»). Діти повинні знати, що люди, які мають спільну батьківщину – це народ, а ті, що народилися і живуть в Україні – український народ. У народі з роду в рід передаються мова, пісні, повага до старших, любов до дітей і рідного дому. Програма передбачає формування у дітей уявлень про історію рідного міста (села), походження його назви і назв вулиць, географічні та історичні пам'ятки рідного краю.

Діти мають поступово усвідомлювати, що моральний аспект патріотизму полягає і в розвитку національної економіки (це нові робочі місця, заробітна плата працівникам, доходи бюджету, раціональне використання яких робить життя у рідній країні достойним), і в підтримці

національного виробника, і в економічній, господарській порядності власників підприємств, і в розвитку меценатства тощо. Щодо цього педагог може використати приклади з історії і з сучасного життя країни. Доцільним у патріотичному вихованні дітей дошкільного віку є використання творів художньої літератури, в яких ідеться про історію і сьогодення України, життя дітей і дорослих.

Важливим напрямом патріотичного виховання є прилучення до народознавств – вивчення культури, побуту, звичаїв рідного народу. Дошкільників ознайомлюють з культурними і матеріальними цінностями родини і народу, пояснюють зв'язок людини з минулими і майбутніми поколіннями, виховують розуміння смислу життя, інтерес до родинних і народних традицій.

Значну роль у вихованні дітей відіграють народні традиції – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються з покоління в покоління (шанувати старших, піклуватися про дітей, відзначати пам'ятні дати тощо). З традиціями тісно пов'язані народні звичаї – установлені правила поведінки; те, що стало звичним, визнаним, необхідним; форма виявлення народної традиції (як вітатися, як ходити в гості та ін.).

Прилучаючись до народознавства, діти поступово утверджуватимуться у думці, що кожен народ, у тому числі й український, має звичаї, які є спільними для всіх людей. Пізнаючи традиції, народну мудрість, народну творчість (пісні, казки, прислів'я, приказки, ігри, загадки тощо), розширюючи уявлення про народні промисли (вишивка, петриківський розпис, яворівська іграшка), вони поступово отримують більш-менш цілісне уявлення про втілену в художній і предметній творчості своєрідність українського народу. Водночас у дітей розширюються знання про характерні для рідного краю професії людей, про конкретних їх представників. При цьому вихователь повинен не стільки піклуватися про збагачення знань, скільки про їх творче засвоєння, розвиток почуттів дітей. У дошкільному віці вони залюбки беруть

участь у народних святах і обрядах, пізнаючи їх зміст, розвиваючи художні здібності, навички колективної взаємодії.

Сучасні концепції національного виховання наголошують на важливості національної спрямованості освіти, її органічної єдності з національною історією і традиціями, на збереженні і збагаченні культури українського народу.

Головним завданням національного виховання дітей дошкільного віку є формування основ національної самосвідомості – відчуття належності до певної нації, яка виявляється в етнічному самовизначенні (віднесенні себе до певної етнічної групи). Основою національної самосвідомості є національні почуття – комплекс емоцій, які фіксують суб'єктивне ставлення людей до своєї нації, її потреб і норм життя, а також до інших народів. Важливо, щоб сформовані у ранньому дитинстві національні почуття, елементи національної свідомості мали моральну спрямованість.

Справжні патріотичні почуття здатний виховувати високоосвічений, інтелігентний педагог-патріот, який разом з дітьми щиро радітиме успіхам вітчизняних спортсменів, артистів, учених, переживатиме їх невдачі. Такий педагог зуміє допомогти дітям усвідомити, що патріотизм є благородною пристрастю людини, він не має нічого спільного з національним егоїзмом.

Безперечно, малюк не відразу починає зауважувати ознаки національної належності людей, особливо коли йдеться про нації, які не мають помітних відмінностей у зовнішності, одязі, побутовій культурі. У старшому дошкільному віці інтерес дитини до явищ суспільного життя підводить її до усвідомлення певних виявів міжнаціональних стосунків. У цьому сенсі батьки і вихователі мають дбати, щоб дитина засвоювала норми міжнаціонального спілкування (співжиття) не стихійно, а цілеспрямовано, орієнтуючись на загальнолюдські моральні цінності. Формуванню доброзичливих міжнаціональних стосунків у дошкільному закладі сприяє доброзичливе, дружелюбне співжиття у групі, в якій є діти різних національностей.

Формування патріотичних почуттів дітей дошкільного віку має поєднуватися з вихованням їх у дусі миру. Адже глобалізація, зростання відкритості суспільств актуалізує ідею планетарності, вселяє багатьом людям відчуття того, що вони є жителями Землі. За даними Всесвітньої організації з дошкільного виховання, представники різних країн змістом мирних відносин між людьми вважають:

а) любов і повагу до ближнього, щирість, співпереживання, привітність, розуміння, вміння допомагати тим, хто потребує допомоги;

б) дотримання прийнятих у суспільстві моральних норм, протидію злу без виявлення агресивності;

в) почуття солідарності та відповідальності стосовно інших.

Успіх національного виховання значною мірою залежить від національної та міжнаціональної культури батьків і педагогів.

Спрямованість морального виховання на загальний особистісний розвиток дитини, його неперервність у педагогічному процесі, багатоманітність напрямів і методів вимагає високої професійної та моральної культури вихователя, гуманістичної спрямованості його педагогічної діяльності, вміння розуміти дитину і діяти спільно з нею. Результатом такої роботи може стати вищий рівень моральної вихованості дітей – здатність до морального самовдосконалення, усвідомлена потреба в ньому.

1.3 Українська народна казка як засіб виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників

Українські народні казки є дієвим засобом виховання почуттів дитини. Тому важлива роль у процесі виховання патріотичних почуттів дошкільника належить художнім творам. Слід зазначити, що В. Сухомлинський вважав «образ рідного слова» могутнім засобом патріотичного виховання дітей, наголошуючи, що саме рідна мова є найголовнішою ознакою держави, невідомою частиною Батьківщини. Педагог закликав: «Ніколи не забувай про свою теплу, затишну колиску, з якої ти вилетів як пташеня, що якби не вона – ти був би ніщо, перед тобою не відчинилися б двері у величезний світ Батьківщини» [64, с.155].

Народні казки – найдавніша культурна спадщина, яка зберегла уявлення наших предків про взаємини людини і природи. У них відображені моральні принципи існування спільності людей в умовах постійної боротьби за виживання, визначена чітка грань між добром і злом і проявляються виразні риси національного характеру, вірувань, побуту.

Дуже важливими, на думку В. Сухомлинського, є образи рідної природи, докільця, домівки і потрібно, навіть необхідно, зауважує педагог, щоб ці образи «залишилися у пам'яті на все життя... які втілюють у собі перші уявлення про Вітчизну». І образ рідного докільця, батьківської хати, природи, срібні переливи співу жайворонка в небі – вчений називає «патріотичним стрижнем любові людини до Батьківщини». Надаючи такого великого значення слову рідної мови у вихованні патріотичних почуттів, В. Сухомлинський радить педагогам: «Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах вміти користуватися словом – велике мистецтво [63, с.118]».

В. Сухомлинський наголошував, що за допомогою українських народних казок не примітний куточок рідного села – верба, що схилилася над ставом, вишневий садок, могутній осінній дуб – сприймаються, як частина Батьківщини [64].

Отже, українська народна казка має неабиякий вплив на дитину від самого її народження. Спочатку це слово народне, фольклорне. Адже саме у фольклорі міститься багато знакових для кожного народу слів, які сприяють прилученню дитини до народної культури, даючи відчуття рідного, свого, а разом із тим, формує патріотичні почуття. Це такі слова-знаки національної культури: верба, чорнобривці, садок вишневий, кладочка, соловейко, вишиваночка, писанка тощо. Саме вони закорінюють дитину в національну культуру, дають їй відчуття свого, рідного.

Проте, як слушно зазначає Н. Богданець-Білоskalенко, «декому вони можуть видатися застарілими з погляду урбанізованого суспільства, однак вони є частинками цілого усвідомленого почуття та ставлення до головного – своєї рідної землі, Батьківщини» [24].

В. Сухомлинський виділяє культ Батьківщини, культ людини, культ книжки, культ рідного слова. Любов до Батьківщини починається корінням із малого і починається з любові до матері, батька, бабусі, дідуся: «Батьківщина починається для дитини з шматочка хліба і ниви пшениці, з лісової галявини і блакитного неба над маленьким ставом, з пісень і казок над колискою» [63, с. 120].

Психологи (Л. Виготський, О. Нікіфорова) зазначали, що Українські народні казки сприяють вихованню почуттів, спрямованості особистості, що сприяє свідомому сприйнятті довкілля. Вивчаючи вплив літератури на дитину, О. Нікіфорова доводить, що література має здатність виховувати у дітей любов до Батьківщини, прагнення допомагати дорослим, співчувати та співпереживати чужому горю. Вона лише тоді здатна викликати почуття, якщо зміст відповідає потребам дитини [44, с.29].

На важливості українських народних казок як одного з ефективних засобів виховання патріотичних почуттів свідчать проаналізовані праці (С. Карпова, Н. Карпінська, Н. Молдовська, Л. Славіна, Н. Циванюк та ін.) До переваг цього засобу дослідники відносять здатність впливати на вияв ставлення дітей до літературних персонажів. Зокрема, висловлювання Н.

Карпінської про те, що діти швидко і правильно виявляють своє ставлення до героїв літературного твору. Вчинки героїв вони зіставляють із власним досвідом і переносять на себе, рідних, друзів. Їхня оцінка дій та моральних вчинків набуває вже більш свідомого характеру [45, с.28].

Л. Славіна стверджує, що перша оцінка вчинків героїв доступна в переддошкільному віці: «добрий – поганий». Така моральна оцінка формується у емоційному ставленні до героя. Досліджуючи особливості сприймання дошкільниками художніх творів, Н. Циванюк дійшла висновку, що в дошкільників віком 4-6 років життя формуються моральні уявлення “добрий – поганий” як первинні моральні категорії. Діти здатні аналізувати відносини, дії, проявляти позитивне і негативне ставлення до героїв твору – оцінювати дії, виходячи зі змісту моральних понять [51, с.34].

За О. Запорожцем, дошкільники вже здатні співпереживати з героями літературного твору, проявляти свої почуття та власне ставлення, вони з розумінням ставляться до позиції одного чи іншого героя, радіють та засуджують, переживають події, подумки допомагають позитивному герою і навпаки, засуджують вчинки негативних персонажів, що є свідченням того, що діти старшого дошкільного віку не егоцентричні у сприйманні твору, на його основі у них формується суб’єктивне ставлення до конкретних подій. У цьому контексті цінною є думка О. Запорожця, що «сприймання твору українських народних казок є особливою творчою діяльністю і, що кінцевим результатом від реакції на вчинки героїв у дошкільників є формування нового суб’єктивного ставлення до оточуючого» [14, с.2].

Задля формування в дітей стійкого інтересу до певних подій, рідної місцевості важливо вплинути на емоції дитини. З-поміж засобів впливу, становлення патріотичних почуттів у дошкільників науковці виокремлюють художню літературу, що є ключем до свідомого сприймання дитиною довкілля. Вплив українських народних казок на особистість дошкільника має важливе значення, оскільки у доступній формі дає змогу сформувати особистісні якості, власне ставлення до різних явищ.

Прилучення дітей до свого рідного починається від народження, від наспівування простих народних пісеньок, невеличких віршиків, оповідань, казок. На важливість впливу фольклору на патріотичну свідомість дітей наголошували А. Богуш, Н. Богданець-Білоסקаленко, С. Мишанич та ін.

Особливе місце у розвитку дитини має казка. Українські народні казки образністю не лише збуджують психічні процеси, вони допомагають у ролях краще уявити суть твору, ідейний зміст. Вони насичені художніми засобами, які підсилюють емоційність твору за допомогою алегорій, гіперболізації, повторів, зачину та кінцівки («Жили-були дід та баба...», «Де-не-десь у далекім царстві, далекім государстві жив собі цар та цариця», «За сіма горами, за сіма ріками жив цар...», «...і ми там були, мед-пиво пили, по вусах текло, а в рот не попало», «...от вам казочка, а мені бубликів в'язочка», «...і тут нашій байці кінець», «...розбився горинець – нашій казці кінець»). Казка є джерелом народної мудрості, яка у простій та доступній формі вчить уявляти, розуміти, осмислювати. Це яскраво видно, коли дошкільник реагує співчуттям та переживанням за долю позитивного героя, який викликає позитивні емоції. Дитина таким чином вчиться відрізняти характер вчинків і намагатися діяти в житті, наслідуючи добро.

Казки за допомогою образного мовлення, персоніфікації вчать моральних вчинків, викривають позитивні й негативні риси героїв, діти вчаться наслідувати прекрасне: «вони не тільки щиро співчують улюбленим персонажам казок чи розповідей, уболювають за виграш або бурхливо реагують на порушення правил у грі, але й довше залишаються під впливом своїх переживань. Здатність дітей до співпереживання пояснює великий виховний вплив на них художніх образів» [15, с.8].

Значення української народної казки для дітей дошкільного віку досліджувалося в різних напрямках: реалізація методичних прийомів роботи з казкою (В. Алієва, І. Насрулаєва, О. Трифонова, Л. Фесенко); драматизація та інсценування казки (М. Львова, Н. Карпінська, О. Кубасова); морально-естетичне виховання (Г. Арязмова, Л. Байкієва, Н. Салімханова),

визначення виховного потенціалу казки (М. Коніна, С. Литвиненко, Л. Стрілкова, О. Соловйова, О. Усова).

Літературний казковий твір впливає на емоційно-почуттєву сферу: «...під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами», «без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови...», «завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем» [19, с. 32]. Науковці відзначають значення казкової мови, образної і багатої, насиченої високим ідейним змістом, що у грайливій та доступній формі вчить дитину жити, «через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом виховання думок і почуттів – живою реальністю мислення» [21]

Не втрачають актуальності роздуми В. Сухомлинського: «А чи ускладнить казка пізнання істинних закономірностей природи? Ні, навпаки – полегшить. Діти розуміють, що грудочка землі не стане живою істиною, як розуміють і те, що немає Ковалів-велетнів, Баби Яги, Коцюя. Та якби в дітей не було всього цього, якби вони не пережили боротьби добра і зла, не відчули, що в казці відтворені уявлення людини про честь, правду, красу, - їхній світ був би тісним і незатишним» [64, с.223].

Саме казка допомагає дитині через образи тварин, рослин, явищ природи опосередковано пережити проблемні зони, і завдяки казці базові неусвідомлені деструктивні моделі поведінки замінюються конструктивними стратегіями взаємодії із зовнішнім світом і зі собою.

Відомий український казкотерапевт Р. Ткач так визначає вплив казки на розвиток дитини: «З персонажами казок ми вчилися відрізняти добро та зло, щедрість та жадібність, сміливість та боягузтво, милосердя та жорстокість, вірність та зраду. Саме чарівні історії будили нашу уяву і фантазії і допомагали перевтілюватися в казкового героя, щоб разом з ним досягти життєві істини, протистояти спокусам і знаходити вихід, здавалося б, безвихідних ситуацій. Сучасні діти, слухаючи казки, проходять той самий

шлях пізнання світу і набуття досвіду...».

В. Сухомлинський переконаний, що казка дозволяє дітям зробити перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного, крім того сприяє її збагаченню почуттєвого та морального світу без яких «не можливі шляхетність душі, чутливість до людського нещастя, горя, страждання» [64, с.226]. А емоційне ядро будь-якого твору бере початок із казки, за допомогою якої дитина пізнає світ. У творах «не тільки мудра думка, а й найтонше емоційне забарвлення слова, емоційна схвильованість, радість або смуток, захоплення чи подив, викликані яскравим повнокровним образом народної казки, - ті найтонші душевні порухи, які ми пробуджуємо в дитині...» [64, с.229].

Цілком погоджуємося з дослідницею А. Карнауховою, що «дитяче бачення світу, образ мислення та жанрова специфіка казки характеризується подібністю у своєму тяжінні до протиставлень і полярностей. Казкові образи не добрі і злі водночас, як це буває у реальному житті, а бувають лише позитивними, або навпаки, різко негативними, і цей аспект казки порівнює її з дитячим світом, адже дитячі оцінки та моральні уявлення також не мають відтінків і напівтонів, не припускають компромісів: якщо змії – злотворець, то в уяві дітей він не тільки жорстокий, ненажерливий, зрадливий, але й огидний зовні. Таким чином, в казці протистоять лише неабиякі сильні й дуже слабкі; неймовірно сміливі й нестерпно боязкі герої. Художня цілісність казкових образів простежується у найтіснішому органічному зв'язку зовнішнього вигляду персонажа з його «характером», вчинками, мотивами поведінки, тобто казка не припускає і не прощає своїм героям дій, які не відповідають його образу. Ясна й нескладна характеристика позитивних та негативних героїв допомагає дітям розібратися у сутності конфлікту, що відбувся між ними, визначити своє ставлення до них, дати адекватну оцінку їх поведінці».

Аналіз змісту літературних джерел для дітей старшого дошкільного віку дозволив визначити ефективні засоби впливу українських народних казок на:

- інформаційно-когнітивну сферу дитини (дозованість подання інформації; правдивість подання образів; відповідність опису художніх образів віковим особливостям дитини і вплив на емоційно-почуттєву сферу);

- емоційно-почуттєву сферу (емоційне забарвлення слова, здатність твору викликати емоційну схвильованість; образність твору, насиченість високим ідейним змістом; стислість передання змісту; вербальні символи);

- потребово-мотиваційну сферу (альтруїстична мотивація вчинків героїв; подолання труднощів головним героєм; отримання позитивного результату);

- регулятивно-поведінкову сферу (демонстрація принципів позитивної комунікації; прояв героями моральних вчинків; духовно-ціннісні принципи взаємодії головного героя).

Отже, роль українських народних казок як засобу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку зумовлена віковими особливостями розуміння дошкільником змісту художніх творів, прагненням до наслідування головного героя твору, співставленням їх вчинків із власним досвідом, орієнтація на емоційність та вербаліку творів.

Можемо відзначити, в усіх жанрах усної народної творчості закладено великий потенціал народної мудрості, національного колориту, у них сконцентровано основні моральні почуття: «У фольклорі відтворені та історично збережені властиві для народу риси характеру, мислення, а через рідну пісню, казку, гру дитина вбирає перлини національної культури. І абсолютно очевидно, що любов до Батьківщини зароджується саме в ранньому і молодшому віці, у той період розвитку дитини, який відрізняється високою сприйнятливістю, образністю». Невеликі за обсягом твори мають високу здатність емоційного та багатофункціонального впливу, вони розважають та задовольняють допитливість. Концентрація, ємкість образу впливає на морально-емоційну сферу дошкільнят.

Аналізуючи українську народну казку як засіб виховання патріотичних почуттів старших дошкільників В. Пабат вказує на важливість залучення

емоційно-почуттєвої сфери у сприйманні твору: «Діти через емоції й почуття, викликані казкою, сприймають колорит народності в передачі казкового образу і красу мови. Казки, що систематично використовуються в роботі з дошкільниками, формують і розвивають у них сприймання, уяву, пам'ять, інтереси, почуття, нахили і здібності, художній смак; уможливають глибинніше відчуття характеру, настрою твору; сприяють виникненню активного ставлення до життя; пробуджують почуття любові до природи, рідної мови, народу, Батьківщини» [20].

А. Богуш визначила й принципи добору художніх, а саме: принцип емоційно-виразного читання художнього твору; усвідомлення й розуміння дітьми змісту художнього твору; повторюваність читання; включення дітей активної пізнавальної діяльності за змістом художнього твору; взаємозв'язок пізнавальних, виховних і мовленнєвих завдань; тематичне читання творів; оцінювання дітьми змісту художнього твору [6, с.2].

Дослідниця К. Назаренко, вивчаючи проблему патріотичного та інтернаціонального виховання дітей дошкільного віку, виділила вимоги до художніх творів, зокрема: поведінка героїв повинна бути взірцем для наслідування; твір повинен виховувати почуття дружби до інших національностей; сприяти вихованню любові до рідної природи, краю; повинен бути високохудожнім, відповідати віковим особливостям дітей і майстерно бути прочитаним. Вона радить враховувати досвід дітей у доборі творів, щоб вони не лише допомагали зрозуміти суспільні явища, а й виховували певне емоційне ставлення до суспільних явищ, подій. Вчена відзначає, що під час вивчення твору доцільно емоційно наслідувати героїв, розглядати ілюстрації, картини задля накопичення знань про довкілля, суспільні явища, події, і на основі цих знань виховувати перші почуття, що перетворюються в мотив, осмислене ставлення до оточуючого.

Відтак, врахування принципів добору творів, визначення етапів їхнього впливу на емоційно-почуттєву сферу дітей впливає на позитивні емоційні

прояви та застосування отриманих знань дітьми у повсякденному житті. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку здійснюється крізь призму взаємодії різних засобів впливу, проте провідне місце серед яких займають твори художньої літератури.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз наукової літератури (А. Богуш, М. Боришевський, О. Вишневський, М. Качур, В. Павленко, М. Стельмахович, К. Чорна та ін.) дозволив здійснити наукове уточнення цілої низки понять, зокрема: «патріотизм», «патріотичне виховання», «національне виховання», «патріотичні почуття». Визначено роль і місце патріотичного виховання в системі становлення громадянина, а також зони спільної дії та окреслено відмінності патріотичного виховання, національного виховання та громадянського виховання.

У розділі проаналізовано становлення патріотизму в різні історичні періоди. Встановлено особливості українського патріотизму, який в своїй суті є продуктом соціально-економічних та духовно-культурних процесів, і відображає міру вболівання особистості за свою державу, за Батьківщину.

Здійснено аналіз стану розробленості проблеми патріотичного виховання в працях провідних українських науковців, зокрема: А.Богуш, Г.Ващенко, Б. Грінченка, О. Духновича, С. Русової, О. Сухомлинського, І. Огієнка та ін., що дозволило визначити значну роль емоційно-почуттєвої сфери у патріотичному вихованні дітей усвідомлення ними важливості своєї сім'ї, роду, своєї Батьківщини.

Вивчення особливостей виховання патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку дало змогу уточнити сутність поняття «вихованість патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку», яка є результатом цілісного виховного впливу, спрямованого на збагачення уявлень у дітей про Батьківщину, її історичні і культурні надбання, які через емоційно-ціннісне ставлення до рідної країни, мотивацію на власну участь у практичних справах реалізуються у поведінці дітей.

Доведено значущість українських народних казок як засобу виховання патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

2.1 Характеристика рівнів вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

Для з'ясування стану вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки та простеження за динамікою розвитку досліджуваного явища було проведено - констатувальний, формувальний та контрольний етапи дослідження.

Експериментальна робота здійснювалася з дітьми старшого дошкільного віку Тростянецького комунального навчального закладу дошкільної освіти (ясла –садок) «Казка».

У процесі проведення дослідно-експериментальної роботи було використано педагогічну діагностику як систему «специфічної діяльності..., покликаної виявити певні якості особистості для оцінки (виміру) результатів виховання патріотичних почуттів», засіб «встановлення і вивчення ознак, які характеризують стан різних елементів педагогічної системи та умов її реалізації... для прогнозування, коригування порушень нормальних тенденцій її функціонування і розвитку».

Розроблена методика педагогічної діагностики включала мету, методи, результати та їхню інтерпретацію й використовувалася на рівні дітей, їхніх батьків, педагогів.

Мета педагогічної діагностики полягала у виявленні:

- рівня сформованості патріотичних почуттів засобами українських народних казок, узагальненої сукупності визначених критеріїв і показників когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів;
- основних труднощів, з якими стикається дитина старшого дошкільного віку в процесі виховання патріотичних почуттів вихованців засобом української народної казки й які ускладнюють перебіг цього процесу.

Виявлення стану вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку здійснювалося у процесі констатувального етапу дослідження, який включав два етапи.

На першому етапі констатувального експерименту вирішувалися такі завдання:

1) розроблялися критерії і показники вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки;

2) здійснювався добір діагностичного інструментарію відповідно до проблематики дослідження, вікових та індивідуально-психологічних особливостей дітей зазначеної вище вікової групи;

3) проводилися серії діагностичних процедур;

4) аналізувалися й узагальнювалися результати діагностичних процедур;

5) виявлялися рівні вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

Розробляючи методику констатувального етапу дослідження, виходили з того, що виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку – це цілісний системний виховний вплив, спрямований на формування знань та уявлень про сутність патріотизму і патріотичних почуттів, які через ціннісне ставлення до Батьківщини та її історичних і культурних надбань, мотивацію на власну участь у практичних справах на її благо реалізуються у відповідних вчинках як інтегративне особистісне утворення (знання художніх творів відповідно віку, емоційно-ціннісне ставлення до них, активно-творче використання у власному житті), власному житті), структура якого включає когнітивний, емоційно-ціннісний, та діяльнісний компоненти. Структура розглядалася нами як сукупність стійких зв'язків, що забезпечують цілісність суб'єкта і тотожність самому собі, тобто збереження його основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах.

Перше завдання констатувального етапу дослідження передбачало розробку

критеріїв і показників вихованості патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку, які добиралися на основі сутності та структури поняття «патріотичні почуття», врахування вікових та психологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку. Критерії було визначено ідентичними компонентам патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, а саме: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий.

Показниками когнітивного критерію було обрано: уявлення про малу і велику Батьківщину, обізнаність з державними символами України, народними традиціями, звичаями та обрядами; усвідомлення своєї причетності до малої і великої Батьківщини; розуміння змісту літературних творів, уміння аналізувати вчинки їх героїв.

Показниками емоційно-ціннісного критерію виступали: інтерес до вивчення історії, традицій та культури України; прагнення до оволодіння рідною мовою; любов до сім'ї та родини; гордість за трудові і бойові заслуги старшого покоління; прояв емоційного відгуку на знайомство з художніми творами, уміння співвідносити вчинки героїв з їхніми патріотичними та моральними якостями.

Показниками поведінкового критерію було визначено: прояв співпереживання та співчуття рідним, близьким та оточуючим; турбота про членів сім'ї та представників живого світу, посильна допомога дорослим; наслідування позитивної поведінки літературних героїв у власній життєдіяльності.

Патріотичні почуття – одне з основних моральних якостей особистості, складне інтегративне утворення, для дослідження якого не існує універсальної методики. Тому для експериментального визначення рівнів вихованості

патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку було підібрано комплекс діагностичних методик і методів, за допомогою яких вимірювалися окремі показники зазначених критеріїв

Обрані для педагогічної діагностики методи передбачали одержання

конкретних даних щодо рівня вихованості патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку за визначеними показниками.

Опитування здійснювалося за розробленими запитаннями. Звернення до опитування було зумовлено віковими особливостями дітей, зокрема відсутністю в них належних умінь письма і читання.

Анкетування запроваджувалося з метою отримання повної і змістової інформації від педагогів та батьків за порівняно короткий відтинок часу. Зміст анкет було розроблено самостійно, а також запитання модифікувалися з наявними у психолого-педагогічній літературі зразками відповідно до мети роботи. Перед заповненням анкет проводилися короткі бесіди (інструктаж), у ході яких давалося пояснення щодо мети анкетування, способу відповіді на поставлені запитання. Основне призначення анкет полягало у виявленні готовності педагогів до формування патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного закладу.

Бесіда як метод педагогічної діагностики застосовувалася для одержання даних щодо сформованості в дітей уявлень знань за показниками когнітивного та емоційно-ціннісного критеріїв. Розробляючи зміст бесід, добирали і вводили запитання, які провокували респондентів на висловлювання своїх поглядів, виявлення ставлень до художньої творчості як засобу формування патріотичних почуттів у вихованців. Було визначено три основні групи запитань: прямі, непрямі, навідні. Добираючи запитання, виходили з того, що вони мають сприяти не тільки розгортанню самої бесіди, а й спонукати респондентів до висловлювання конкретних суджень, прояву тих чи тих оцінок, ставлень тощо.

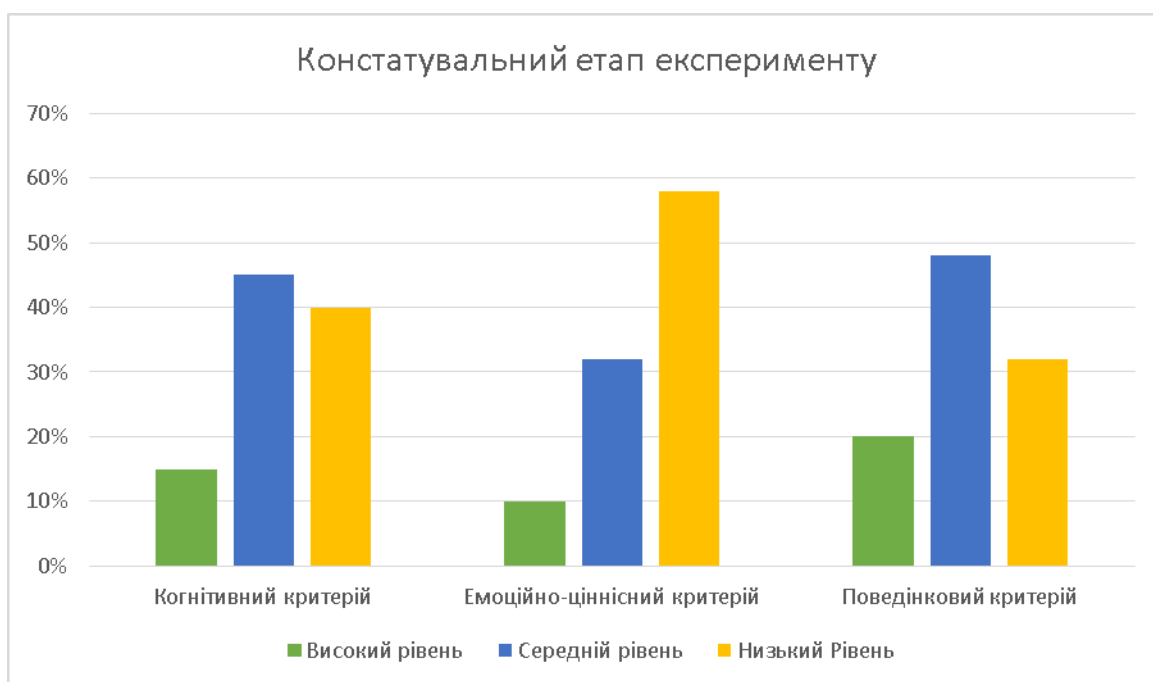
Проводячи бесіди з дітьми, зважали на нестійкість їхньої уваги, швидку зміну інтересів, можливість присутності у відповідях елементів фантазування, які в певний конкретний момент діти можуть сприймати як дійсність. Тому одержана в процесі бесіди інформація перевірялася й уточнювалася за допомогою інших методів. Бесіди як метод педагогічної діагностики зазвичай мали груповий (3 –5 осіб) або індивідуальний характер.

Педагогічні спостереження як метод діагностики спрямовувалися на одержання таких даних, як: турбота дитини про членів сім'ї та представників живого світу; посильна допомога дорослим; позиція, яку займає дитина щодо сприйняття художніх творів.

Метод малюнків давав змогу краще зрозуміти внутрішній світ дитини, її відносини з іншими людьми, зокрема з членами родини

Проблемна ситуація – це спеціально дібрана (розроблена) життєва ситуація, яка вимагає самостійного розв'язання певної проблеми на підставі знань, отриманих у процесі роботи з певним художнім твором, або на підставі власних мотивів, які могли б мати місце в аналогічній ситуації.

Результати констатувального етапу експерименту покажемо у діаграмі №1

Діаграма №1 Результати констатувального етапу експерименту

Отже, долучаючись до розв'язання проблемних ситуацій, дитина інтерпретувала й оцінювала причини і мотиви поведінки героїв казок, ґрунтуючись на особистісному досвіді. У дослідженні одержання такої інформації давало змогу з'ясувати схильність дитини до того чи іншого типу поведінки, виявити мотивацію до його обрання. У процесі констатувального етапу експерименту вивчалася роль сім'ї у формуванні патріотичних почуттів у дітей.

2.2 Система роботи з виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників засобом української народної казки

Аналіз програми «Дитина» [18] свідчить про те, що завдання патріотичного виховання є актуальними і певним чином висвітлюються у програмових вимогах, водночас відсутній цілісний підхід до патріотичного виховання дітей, теми подаються переважно локальними напрямами, без чіткої систематизації.

Таким чином, проблема виховання патріотичних почуттів набуває більшої актуальності особливо в аспекті сучасних подій, що відбуваються в країні. Та оскільки мовленнєвий компонент розвитку дитини є одним з визначальним в дошкільному віці, то значну увагу слід приділити добору українських народних казокі засвоєння дитиною художніх образів у виховному процесі патріотичних почуттів.

Під час роботи над формувальним етапом використовували нетрадиційні технології роботи з казкою.

Враховуючи той факт, що діяльність вихователя при компетентнісному підході має забезпечувати створення умов для стимулювання активності дитини, ми розробили систему роботи з дітьми старшої групи з виховання патріотичних почуттів, що включає чотири етапи, при яких процес здійснюється послідовно в доступній і цікавій дітям формі:

1. Підготовчий (аналітичний, мотиваційний)
2. Мотиваційно-діагностичний.
3. Діяльнісний.
4. Рефлексивний.

У процесі формувального етапу ми організували відповідне предметно-розвиваюче патріотичне середовище, що сприяє розвитку естетичного сприйняття, розкриває творчий потенціал особистості старшого дошкільника у процесі роботи з казками.

Наприклад, «осередок казки», в якому діти відчували себе в світі казкових образів. Там же розмістили казки з яскравими ілюстраціями. У ході

«казкового заняття» діти слухають казку. Хочеться звернути увагу на те, що казку потрібно не читати, а розповідати. Таким чином у дітей виховується вміння слухати і розуміти монологічну мову. Для того, щоб перше знайомство з казкою не тільки зацікавило дітей, а й знайшло відгук в їх почуттях і емоціях, потрібно виразно подати текст. Емоційне забарвлення мови діти починають відчувати з засвоєнням мови взагалі. Особливо доступна їм виразність інтонації.

Після розповідання казки ми розглядаємо разом з дітьми ілюстрації, проводимо бесіду, яка допоможе дітям краще зрозуміти зміст, правильно оцінити деякі епізоди казкової історії. Бажано задавати питання, які допомагають формуванню лексико–граматичних уявлень дітей, а також спонукають їх аналізувати, міркувати, робити висновки. Одні питання допомагають з'ясувати, наскільки діти зрозуміли сюжет, інші допомагають точніше охарактеризувати героїв казки, треті - звернути увагу на окремі слова, вчинки, епізоди, відчуті головну ідею твору.

Подальше виховання патріотичних почуттів відбувається на другому етапі навчання, метою якого є виховання у старших дошкільників стійкої потреби у спілкуванні з казкою; осягнення дитиною виразності, краси і точності рідної мови, насичення її мовними зворотами і образними виразами; введення у зв'язне мовлення мовних засобів для самостійної творчості дітей.

Діти переказують казку за пропозицією вихователя або за власним вибором. Переказ може бути повним (всього тексту) і фрагментарним - епізодів, індивідуальним і колективним (за частинами), за ілюстраціями і репродукціями на казкові сюжети, настільними картинками. Завжди звертаємо увагу дітей і на прийоми композиційного оформлення казкового оповідання - традиційні зачини (жили-були старий зі старою, у деякому царстві, у деякій державі...); кінцівки (і стали вони жити-поживати, добра наживати, тут і казці кінець, а хто слухав – молодець); елементи, що зв'язують оповідання (чи довго, чи коротко, швидко казка мовиться, та не

швидко діло робиться, ні в казці сказати, ні пером описати, туди – не знаю куди), їх функції у казці .

Можна запропонувати дітям переказати казку, розігравши її сюжет за допомогою фігурок персонажів. Для таких завдань підбирається велика кількість різних пластмасових фігурок (у тому числі використовуються фігурки з кіндер-сюрпризів), маленькі настільні іграшки, природний матеріал.

Вчимо дітей самостійності в словесно-творчих проявах: продумування власного задуму казки, вибір теми, сюжету, героїв; навчання дітей зв'язно, послідовно, виразно будувати речення.

Одним з базових прийомів складання казок є зміна сюжету знайомої казки. Це дає можливість показати варіативність і змінність казок, а також дій з окремими її героями. Щоб порушити звичні стереотипи і продемонструвати можливість трансформації казок, ми провели заняття у формі гри «Плутаємо казки».

Ще один варіант роботи над перетворенням традиційних казок – складання казкового сюжету з участю відомих героїв. Можна зупинитися на творі за літературним зразком в трьох варіантах: з заміною героїв, але збереженням сюжету; з заміною сюжету, але збереженням героїв твору; зі збереженням героїв і сюжету, але з заміною часу та результату дії. Перший варіант - легкий - потрібно зберегти зміст твору, замінивши героїв. Діти швидко впоралися із таким завданням. Більш складне друге завдання – зберегти героїв, замінити зміст твору. У цьому завданні запропонували дітям подумки намалювати свою казку, а потім розповісти. Третій варіант викликає більше труднощів, так як при збережених героях і сюжеті змінюється час і результат дії.

Мета четвертого – рефлексивного етапу навчання активізація власної виконавської діяльності; прояв творчості у реалізації задумів при створенні образу; передача художнього образу за допомогою рухів, міміки, інтонації;

підвищення рівня самоконтролю за власною мовою і прагнення поліпшити її; подолання сором'язливості, невпевненості при виступі перед аудиторією.

Особливу увагу приділяємо вмінню дітей розповідати і одночасно показувати казку на імпровізованій сцені, тобто мистецтву драматизації. Саме драматизація казок дозволяє старшим дошкільникам оволодівати навичками використання різноманітних засобів виразності в їх поєднанні(мова, наспів, міміка, пантоміміка, рухи); сприяє підвищенню мовної активності, розвитку тембру голосу, його сили, темпу, інтонації, виразності. Це – дуже захоплююче і корисне заняття. Спільна творча діяльність втягує в процес постановки навіть недостатньо активних дітей, допомагаючи їм подолати труднощі в спілкуванні, виховує вміння взаємодіяти з однолітками

2.3 Експериментальна перевірка ефективності використання підбірних українських народних казок для виведення патріотичних емоцій у старших дошкільників

Наприкінці контрольного експерименту є перевірка ефективності використання підібраних казок для виховання патріотичних почуттів.

В основу формування контрольної та експериментальних груп було покладено такі вимоги: приблизно однаковий рівень вихованості патріотичних почуттів, згода адміністрацій закладів дошкільної освіти, бажання педагогів цілеспрямовано виховувати патріотичні почуття у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки здійснювалось у три етапи: підготовчий, основний, узагальнювальний, кожен з яких мав свої конкретні завдання.

У процесі проведення основного етапу експерименту щодо виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку освітньо-виховну діяльність було спрямовано на наступне: підготовку вихователів дошкільних навчальних закладів до виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку; змістове і методичне забезпечення процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку в освітньо-виховній діяльності закладів дошкільної освіти; сприяння прояву патріотичних почуттів вихованців у вчинках і поведінці.

Підготовка вихователів дошкільних навчальних закладів до виховання патріотичних почуттів відбувалася шляхом організації роботи, спрямованої на розкриття теоретичних і методичних положень з проблеми теорії і методики виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

Проведена методична робота з дітьми старшого дошкільного віку сприяла підготовленості до виховання патріотичних почуттів, активному використанню українських народних казок як засобу виховання патріотичних почуттів.

Отримані результати свідчать, що проведена нами робота щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку патріотичних почуттів сприяла підвищенню емоційно-позитивної мотивації щодо організації названого вище процесу; поглибленню знань щодо сутності патріотичних почуттів й особливостей його виховання у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки; володінню формами і методами виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки; набуттю умінь щодо використання різних видів виховної діяльності з метою реалізації ціннісного ставлення вихованців до малої і великої Батьківщини.

Змістове і методичне забезпечення процесу виховання у дітей старшого дошкільного віку здійснювалося за допомогою розробки й упровадження в освітньо-виховну діяльність закладів дошкільної освіти закладі, зорієнтовного перспективного плану виховання патріотичних почуттів, основними завданнями якого було: поглиблювати уявлення дітей старшого дошкільного віку про сутність патріотизму і патріотичних почуттів; розширяти, збагачувати, систематизувати та узагальнювати уявлення дітей про малу і велику Батьківщину, її природу, звичаї і обряди; формувати повагу до символів України та інтерес до вивчення історії рідної країни, рідного краю та свого роду; формувати ціннісне ставлення до культурних надбань Батьківщини; виховувати любов до батьків та рідних, співчуття та співпереживання близьким та родичам; підтримувати бажання дітей приносити користь батькам та оточуючим. Окремим завданням перспективного плану було виховання інтересу дітей до художньої літератури, розширення їхніх уявлення про усну народну творчість, збагачення знань про письменників та поетів минулого і сучасності, формування читацької культури, посилення впливу українських народних казок на виховання патріотичних почуттів.

Основними видами діяльності, спрямованої на виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку, обрали такі: ігрову, колективно-

творчу, художньо-естетичну. Найбільш ефективними формами діяльності були: колективні творчі справи (підготовка і проведення свят, концертів, театралізованих вистав тощо), проектна діяльність, трудові операції у дитячому садку та допомога батькам в озелененні дворів і таке ін.

Багатоманітність і взаємодоповненість одного виду діяльності іншим сприяло кращому засвоєнню знань патріотичного змісту, виробленню у дітей старшого дошкільного віку здатності сприймати патріотичні цінності, вмінь виявляти турботу стосовно своїх рідних і оточуючих, розуміти зміст художньої літератури, бажання наслідувати моральну поведінку героїв літературних творів.

Наприкінці контрольного експерименту: проводились підсумкові зрізи з метою вивчення ефективності обґрунтованих педагогічних умов виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки. Упродовж усієї експериментальної роботи здійснювалася регулярна педагогічна діагностика як важлива умова виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки, відбувався кількісний та якісний аналіз результатів дослідження

Суттєве значення відіграли розроблені й апробовані заняття, завдяки якому у дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи розширювалися, збагачувалися та систематизувалися уявлення про сім'ю і родину, рідний дім та рідне місто, природу рідного краю, літературну спадщину України, літературну творчість українських майстрів слова.

Це сприяло розвитку у дітей старшого дошкільного віку відчуття причетності до Батьківщини, ціннісного ставлення до рідної сім'ї, міста, краю; розвитку допитливості; бажанню якнайбільше узнати про рідну країну, трудові досягнення її громадян, про людей-захисників України

Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки визначається комплексом педагогічних умов. У педагогічній літературі умови ефективності діяльності визначаються

як об'єктивні й суб'єктивні передумови, реалізація яких дає змогу досягти запланованої мети при найбільш раціональному (оптимальному) застосуванні сил і засобів. Реалізація умов виявляється в «успішному вирішенні педагогічних завдань, у доцільному використанні засобів і способів для досягнення цілей» [20].

Аналіз психолого-педагогічної літератури, вивчення стану вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки дозволили визначити педагогічні умови, які підвищують ефективність виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку та забезпечують їх комплексну реалізацію в найтіснішому взаємозв'язку, а саме:

1) змістове і методичне забезпечення процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки;

2) створення у закладі дошкільної освіти освітньо-виховного середовища, спрямованого на виховання патріотичних почуттів;

3) активізація взаємодії педагогів та сім'ї з метою виховання у дітей патріотичних почуттів засобами літератури.

Перша умова – змістове і методичне забезпечення процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки – реалізулася на когнітивно-збагачувальному етапі.

Під змістом виховання патріотичних почуттів розуміємо систему знань, умінь, поглядів, переконань, якостей і рис характеру особистості, якою має оволодівати вихованець і які відповідають меті і завданням даного процесу виховання [18].

Метою процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки є підвищення рівня вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку за трьома визначеними компонентами: когнітивним, емоційно-ціннісним,

поведінковим.

Завдання процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки [18, с.189]:

- поширення і поглиблення уявлень дітей старшого дошкільного віку про малу і велику Батьківщину, її історію, природу, культурну спадщину;
- виховання ціннісного ставлення та почуття любові дітей до Батьківщини, сім'ї, рідного краю;
- залучення старших дошкільників до патріотично спрямованої практичної діяльності.

Відповідно до мети і завдань процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку його зміст відповідно когнітивного компонента складають: засвоєння дитиною знань про малу Батьківщину (сім'я, рід, родина, природа рідного краю); знання та розуміння державних символів (Герб, Прапор, Гімн України); народні символи, звичаї, обряди; знання і розуміння головної ідеї творів українських народних казок(твори усної народної творчості (прислів'я, загадки, казки).

В межах емоційно-ціннісного компонента зміст виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку передбачає формування ставлення до малої і великої Батьківщини як до патріотичних цінностей, виховання любові до сім'ї і родини, шанування трудових і бойових подвигів старшого покоління; розуміння патріотичної спрямованості творів українських народних казок і співвіднесення їх змісту зі своєю поведінкою.

У процесі виховання патріотичних почуттів у дітей значна увага приділяється формуванню патріотично спрямованої поведінки. З цією метою зміст процесу передбачає створення умов для формування трудових умінь і навичок старших дошкільників, залучення до різних видів допомоги дорослим, спрямовує вихованців на наслідування позитивної поведінки героїв художньої літератури.

Пріоритетними принципами виховання патріотичних почуттів у дітей

дошкільного віку було визначено:

- національна спрямованість, що передбачає виховання патріотичних цінностей у тісному зв'язку з національними, оскільки формуючи патріотичні цінності, ми формуємо цінності національні;

- принцип ціннісної орієнтації, який передбачав формування орієнтацій, котрі мають смислове значення для особистості;

- принцип доступності – зміст має відповідати віковим, психологічним, соціальним, інтелектуальним особливостям дітей з врахуванням їхнього розвитку;

- наочності – почуттєве пізнання нового матеріалу із залученням наочного сприяють концентрації уваги і мобілізації психічного потенціалу дітей, пробуджують активний інтерес, знижують розумове напруження, таким чином допомагають досягти більшої ефективності освітньо-виховного процесу;

- системності і послідовності – дотримання діалектичного закону поступального переходу від простих об'єктів пізнання до більш складних, спираючись на засвоєний раніше матеріал.:

- комбінаторності – врахуванням того, що діти цього віку швидко втомлюються слід продумувати сполучення різних видів освітньої і виховної діяльності.

- культуровідповідності, який органічно поєднує патріотичне виховання з культурою свого народу, традиціями, звичками, які уособлюють духовну єдність підростаючого покоління з попередніми поколіннями, їхнім багатим досвідом, поширенням у сучасному суспільстві.

Зміст процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку базується на компетенціях, котрі формуються у дошкільників у ході ознайомлення з літературою: ціннісно-смислові, загальнокультурні, навчально-пізнавальні, інформаційні, комунікативні і соціально-трудова.

Методичне забезпечення процесу виховання патріотичних почуттів

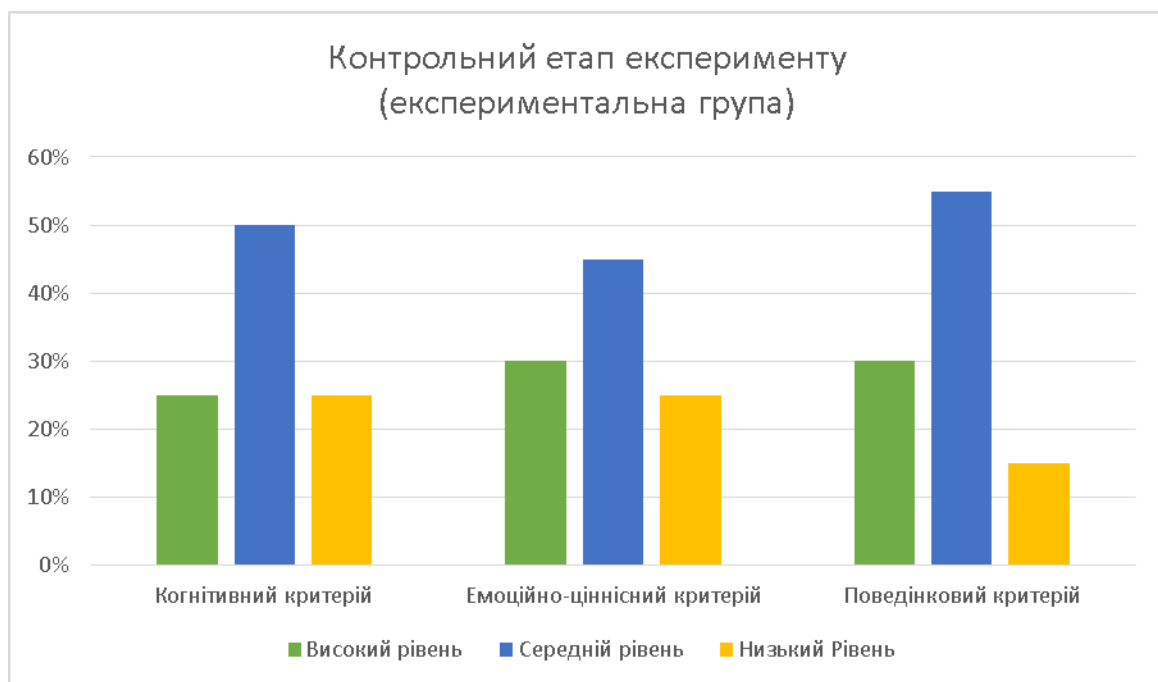
засобом української народної казки у дітей старшого дошкільного віку передбачає застосування широкого кола форм, прийомів і методів виховання. Пріоритетними серед форм є комплексні навчально-виховні заняття, читання і обговорення творів художньої літератури, практичні вправи, ситуації вільного вибору тощо.

Другою умовою, як зазначено вище, визначено створення у закладі дошкільної освіти освітньо-виховного середовища, спрямованого на виховання патріотичних почуттів. Місцем формування моральних якостей, в тому числі патріотичних почуттів, поряд із родиною є заклад дошкільної освіти. Успішність даного процесу значною мірою залежить від середовища, яке оточує дитину. Розкриємо наукові положення дефініції «середовище».

У науці немає чіткого й однозначного визначення поняття «середовище». У загальному значенні його розуміють по-різному: як оточення, як систему, як умови, або як суспільні матеріальні та духовні прояви, які оточують людину. Середовище в широкому розумінні (макросередовище) охоплює суспільно-економічну систему загалом: виробничі сили, суспільні відносини й інститути, суспільна свідомість і культура. Середовище у вузькому значенні (мікросередовище) включає безпосереднє оточення людини. Відповідно до інших довідкових трактувань середовище є сукупністю природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму та його соціалізація.

Результати діагностики (Діаграма №2) свідчать про суттєві зрушення в рівнях вихованості патріотичних почуттів у дітей експериментальної групи впродовж контрольного етапу дослідження

Діаграма №2

Схарактеризуємо зміни в показниках за наступним критерієм вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку – емоційно-ціннісним, який розкривається через такі показники, як-от: активний інтерес до вивчення історії, традицій та культури України; оволодіння рідною мовою; любов до сім'ї та родини; гордість за трудові і бойові заслуги старшого покоління; прояв емоційного відгуку на знайомство з художніми творами, уміння співвідносити вчинки героїв з їхніми патріотичними та моральними якостями.

Оцінити ефективність проведеної дослідно-експериментальної роботи, визначити результативність педагогічних умов виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки та з'ясувати динаміку рівнів вихованості намагалися за допомогою контрольного зрізу, який проводився наприкінці дослідно-експериментальної роботи. Зміст запропонованих вихованцям завдань був ідентичний діагностичному вивченню на початку роботи.

Результати вихованості патріотичних почуттів дітей в експериментальній групі суттєво перевищили статистичні дані контрольної групи.

Отже, аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи підтвердив ефективність обґрунтованих та експериментально перевірених педагогічних умов виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

Висновки до другого розділу

Визначення особливостей виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку дали змогу уточнити сутність поняття «вихованість патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку» яка є результатом цілісного виховного впливу, спрямованого на збагачення кола уявлень про Батьківщину, її історичні і культурні надбання, які через емоційно-ціннісне ставлення до рідної країни.

Відповідно до завдань констатувального етапу експерименту визначено критерії та показники вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки: когнітивний (уявлення про малу і велику Батьківщину, обізнаність з державними символами України, народними традиціями, звичаями та обрядами; усвідомлення своєї причетності до малої і великої Батьківщини; розуміння змісту літературних творів, уміння аналізувати вчинки їх героїв); емоційно-ціннісний (активний інтерес до вивчення історії, традицій та культури України; оволодіння рідною мовою; любов до сім'ї та родини; гордість за трудові і бойові заслуги старшого покоління; прояв емоційного відгуку на знайомство з художніми творами, уміння співвідносити вчинки героїв з їхніми патріотичними та моральними якостями); поведінковий (прояв співпереживання та співчуття рідним, близьким та оточуючим; турбота про членів сім'ї та представників живого світу, посильна допомога дорослим; наслідування позитивної поведінки літературних героїв у власній життєдіяльності).

Аналіз й узагальнення результатів констатувального етапу експерименту засвідчили необхідність посилення уваги до даної проблеми, зокрема теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки в освітньо-виховній діяльності дошкільних навчальних закладів.

Теоретично обґрунтовано й експериментально доведено, що оптимальними педагогічними умовами виховання патріотичних почуттів у дітей старшого

дошкільного віку засобом української народної казки є: підвищення компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів щодо виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки; створення у дошкільному навчальному закладі освітньо-виховного середовища, спрямованого на формування патріотичних почуттів; змістове і методичне забезпечення процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки; активізація взаємодії педагогів та сім'ї у вихованні патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

Проведена методична підготовка сприяла підвищенню емоційно-позитивної мотивації щодо організації процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки, поглибленню знань про сутність патріотичних почуттів та особливості їх виховання у дітей старшого дошкільного віку; оволодінню формами і методами виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

Змістове і методичне забезпечення процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки здійснювалося за допомогою навчально-виховних занять за темою дослідження, конспектів окремих занять, які реалізовувалися через застосування різноманітних методів: бесід, ігор, розв'язання ситуацій вільного вибору тощо.

На основі результатів аналізу наукової літератури з'ясовано, що освітнє середовище – це суттєвий елемент соціуму, цілеспрямовано організована, керована, багатофункціональна, відкрита педагогічна система, в межах якої дитина усвідомлює себе як соціально розвинену цілісність. Розвиток особистості дитини ґрунтується на багатоканальній взаємодії всіх суб'єктів освітнього середовища. Найбільш ґрунтовно розроблений напрям вивчення феномена «освітнє середовище» у працях Н. Гонтаровської і В. Левіна, які

визначають освітнє середовище як «систему впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному і просторово-предметному оточенні».

Освітньо-виховне середовище має високий виховний потенціал: воно розкриває дошкільникам простір світоглядних ідей, формує соціальні настановлення й ціннісні орієнтації, гуманістичну спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби, ознайомлює зі зразками моральної поведінки, формами спільної діяльності та спілкування особистості з колективом. Реалізація виховної функції освітнього середовища в експериментальному дослідженні посилюється, коли навчальна інформація про довколишній світ гармонійно узгоджується з інформацією, пов'язаною з особистісним становленням дитини, процесом удосконалення моральної свідомості й поведінки дітей.

Практика свідчить, що створення освітньо-виховного середовища у закладі дошкільної освіти дозволяє підвищити рівень духовно-морального, патріотичного, вихованості людини вже на етапі дошкільного дитинства, поліпшити стосунки між учасниками освітньо-виховного процесу.

Наступна педагогічна умова – активізація взаємодії педагогів та сім'ї з метою виховання у дітей патріотичних почуттів засобами літератури. Схарактеризуємо наукові засади поняття «взаємодія».

На сучасному етапі розвитку суспільства вже не дискутується проблема про пріоритетність у виховному процесі інституту сім'ї і суспільних установ. Звичайно, першість належить сім'ї, родині, а суспільні інститути, такі як дошкільний навчальний заклад, мають допомагати батькам у правильному здійсненні впливу на дітей, оскільки сім'я була й лишається головним осередком, де відбувається становлення і розвиток особистості дитини. Сім'я є основним елементом соціального мікросередовища, який значно впливає на формування найважливіших якостей особистості.

Ефективне співробітництво з педагогами, на його думку, сприяє підвищенню рівня культури батьків і матерів, формуванню відповідальності за

виховання дітей [63].

Отже, однією з умов ефективності виховання дитини є тісне співробітництво вихователів з членами сім'ї, котра є першим, а іноді єдиним середовищем, де дитина формується як особистість. Головним компонентом, який здійснюють виховний вплив на дитину – це система цінностей і соціальні установки сім'ї, стиль взаємовідносин між членами сім'ї, сімейними традиціями, рівень психолого-педагогічної культури батьків.

Виховання патріотичних почуттів старших дошкільників великою мірою залежить від того, як складаються відносини між вихователями і батьками. У програмі «Дитина» (2020 р.) співпраця з батьками у розділі «Разом із сім'єю» подається конкретно для кожної вікової групи [18].

Отже, основні завдання взаємодії педагогів закладу дошкільної освіти з батьками: встановлення довірливих ділових контактів із сім'ями вихованців; забезпечення батьків мінімальною психолого-педагогічною інформацією, навчання їх способами встановлення спілкування з дитиною; забезпечення регулярної взаємодії дітей, вихователів і батьків; залучення членів сім'ї до педагогічного процесу; створення в сім'ї предметного та емоційно-розвивального середовища.

Отже, аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи підтвердив ефективність розроблених нами педагогічних умов виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ ЩОДО ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

У народі кажуть: «Добрий приклад – кращий за сто слів»

Перед педагогами-дошкільниками стоїть завдання надзвичайної ваги: домогтися того, щоб діти зростали не лише здоровими і освіченими людьми, але й свідомими, творчими особистостями і патріотами України. Посіяти в маленькому серці зерно любові до Батьківщини та рідного краю, навчити дітей шанувати й берегти духовну спадщину свого народу – ось про що ми дбаємо, виховуючи нове покоління громадян України, наше майбутнє, а найдоцільніше це буде зробити засобом слухання української народної казки.

Пропонуємо методичні рекомендації для педагогів щодо виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

1. Облаштовуйте національні куточки – як один із основних компонентів життєвого простору, що сприяє формуванню національної свідомості у дітей дошкільного віку.
2. Розширюйте знання дітей про Україну, її історію, культуру, природні багатства. Засобом використання української народної казки.
3. Якомога частіше використовуйте українську казку в роботі з дітьми: заняття, бесіда, художньо-творча діяльність, ігрова діяльність, свято, розвага.
4. На заняттях з народознавства малюк уперше долучається до державних символів (Герба, Прапора, Гімну) та народних національних оберегів (калини, верби, віночка, рушника тощо), пояснюйте у доступній формі, через казку.
5. Предметом обговорення у дитячому товаристві є й родинні корені кожної сім'ї, кожної родини. Тому використовуйте багато казок про родину, відносини між рідними людьми.
4. Упродовж перебування дітей у ЗДО ознайомлюйте дітей з побутом нашого народу як у минулому, так і на сучасному етапі. Навчайте (впізнавати,

розрізняти) українські національні іграшки, національний (традиційний та регіональний) одяг, взуття, посуд, предмети побуту та хатнього інтер'єру, подвір'я. Через казку розвивайте у дітей цікавість до української національної обрядовості, народних свят, ігор, народних прикмет, народної творчості, національного мистецтва, народних промислів. Не обходьте увагою й українську національну кухню.

5. Учіть описувати природу рідного краю на прикладі казки.

6. Формуйте стійкий інтерес до народознавчого матеріалу, бажання пізнати його глибше, вчіть використовувати його в побуті, у своєму дитячому житті, учіти малюків вишивати, витинати, розписувати за мотивами української казки писанки, іграшки.

8 Поповнюйте словник дітей образними виразами, коли вони слухають казки.

9. Використовуйте казку в музичній діяльності дітей дошкільного віку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні наведено теоретичне узагальнення та практичне вирішення проблеми виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки, що знайшло відображення в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

Результати теоретичного й експериментального дослідження, що засвідчили про досягнення мети та вирішення поставлених завдань, стали підставою для таких висновків:

1. На основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної літератури уточнено сутність понять «патріотизм», «патріотичне виховання», «патріотичні почуття». Зокрема, «патріотичні почуття», як системний цілеспрямований процес розвитку змістового і сутнісного наповнення емоційно-почуттєвого складника патріотизму особистості дитини, що забезпечується діяльним механізмом гідної взаємодії особистості із собою як представником свого народу, із власним народом та його надбаннями, з іншими народами.

Установлено структурні компоненти патріотичних почуттів: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий.

У контексті дослідження «вихованість патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки» визначено як результат цілісного виховного впливу, спрямованого на збагачення уявлень у дітей про Батьківщину, її історичні і культурні надбання, які через емоційно-ціннісне ставлення до рідної країни, мотивацію на власну участь у практичних справах реалізуються у поведінці дітей.

2. З'ясовано вплив творів українських народних казок на виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку. Зокрема, було проаналізовано праці педагогів та психологів, художні тексти відповідної тематики, з'ясовано роль українських народних казок для виховання дитини

загалом і для виховання патріотичних почуттів зокрема.

3. Розроблено та схарактеризовано критерії та відповідні показники вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку: когнітивний (уявлення про малу і велику Батьківщину, обізнаність з державними символами України, народними традиціями, звичаями та обрядами; усвідомлення своєї причетності до малої і великої Батьківщини; розуміння змісту літературних творів, уміння аналізувати вчинки їх героїв); емоційно-ціннісний (активний інтерес до вивчення історії, традицій та культури України; оволодіння рідною мовою; любов до сім'ї та родини; гордість за трудові і бойові заслуги старшого покоління; прояв емоційного відгуку на знайомство з художніми творами, уміння співвідносити вчинки героїв із їхніми патріотичними та моральними якостями); поведінковий (прояв співпереживання та співчуття рідним, близьким та оточуючим; турбота про членів сім'ї та представників живого світу, посильна допомога дорослим; наслідування позитивної поведінки літературних героїв у власній життєдіяльності).

Визначено й схарактеризовано три рівні вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки: високий, середній, низький.

Установлено, що значна більшість дітей старшого дошкільного віку виявили низький рівень вихованості патріотичних почуттів

4. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки, а саме:

- змістове і методичне забезпечення процесу виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки;

- створення у закладі дошкільної освіти освітньо-виховного середовища, спрямованого на виховання патріотичних почуттів;

У процесі реалізації педагогічних умов виховання патріотичних

почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури використовували комплекс форм, як-от: комплексні заняття, бесіди за сюжетами казок, оповідань, фільмів і прочитаних книг, розігрування ситуацій, проектну діяльність, безпосереднє спілкування із природою, контактування з об'єктами рослинного і тваринного світу, колективна творчість для інших людей, свята, концерти, конкурси, виставки малюнків, екскурсії, прослуховування музичних уривків, які є співзвучними з емоційними станами різних героїв, обговорення творів образотворчого мистецтва; сукупність методів: бесіди, розповіді, роз'яснення, приклад, вправи, доручення (групові й індивідуальні), привчання, розв'язування ситуацій вільного вибору, сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації, стимулювання прояву патріотичних почуттів у повсякденній життєдіяльності (турбота про членів сім'ї та близьких, прояв співчуття та допомога хворим і слабким тощо).

Динаміка підвищення рівнів вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи свідчить про педагогічну доцільність і ефективність теоретично обґрунтованих й експериментально перевірених педагогічних умов виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом української народної казки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова, Л. Соціалізація дитини в родині [Текст] // Дошкільне виховання. 2004. №3. С.3-6.
2. Актуальні проблеми дошкільної освіти: Збірка друкованих праць студентського наукового об'єднання. Випуск 2. Херсон. 2016.
3. Базовий компонент дошкільної освіти // Дошкільне виховання. 2020. № 7. с. 4–19.
4. Богданець-Білокаленко Н.І. Художнє слово для дитини – духовне джерело формування національних цінностей : збірник наук. Праць «Педагогічна освіта: теорія і практика». Вип. 5. Кам'янець-Подільський, 2012. с. 728 с.
5. Богуш А. Національно-патріотичне виховання в українському дитячому садку: концепція Софії Русової та сьогодні. // *Дошкільне виховання*. 2020. № 2. с. 2-6.
6. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посібник для студ. вищ. пед. навч. закл. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вища школа, 2002. 407 с.
7. Богуш А. Національно-патріотичне виховання в українському дитячому садку Концепція Софії Русової та сьогодні. Дошкільне виховання, 2016. №2. с. 2 – 5.
8. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. 304 с.
9. Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матер. звітної наук.-практич. конф. Київ. 2019. 127с.
10. Виховання патріотичних почуттів у дошкільному віці: Навчальна програма спецкурсу для студентів вищих педагогічних навчальних закладів спеціальність «Дошкільне виховання» / Автор-

- укладач Л.П.Шкрєбтїєнко. Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. 10 с.
11. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім.Г.Ващенка. 2016. 238с.
10. Гавриш Н. В. Де беруться казки: Джміль. 2001. №1. с.3-7.
11. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. 218 с.
12. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. / *Дошкільне виховання*. 2015. №8. с.2-7.
13. Газіна І. О. «Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики» автореферат Київ, 2008. 15 с.
14. Газіна І.О. Формування в дошкільників першооснов національної самосвідомості (психолого-педагогічні особливості) // *Педагогіка*. 2005. №1. с. 8-10.
15. Гонський В.Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави // *Рідна школа*. – 2011 – № 2. – с. 9-14.
16. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ. : Либідь, 2013. № 6 (32) 60. с. 249.
17. Державні та національні символи України: Матеріали для проведення занять із старшими дошкільнятами / упоряд. О. В. Гноїнська. Харків: Веста, 2011. 80 с.
18. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець; наук. кер. програмою: 19. О. В. Проскура, В. У. Кузьменко, Н. В. Кудикіна. К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020 с.85-89
20. Казки та оповідання для дитячого виховання / упор. В. І. Паронова. Тернопіль: 2005. с.43

21. Каплуновська О. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. За наук. ред. О. Д. Рейпольської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 72 с.
22. Карнаухова А. В. Формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих засобами української казки.: автореф. канд. пед. наук. Київ, 2016. 19 с.
23. Карнаухова А. Українська казка як засіб виховного впливу на особистість. / Вісник Інституту розвитку дитини.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/85/15380-ukra%D1%97nska-kazka-yak-zasib-vixovnogo-vplivu-na-osobistist.html>
24. Каплуновська О.М. Сучасний погляд на патріотичне виховання. / *Дошкільне виховання*, 2015. № 8. С. 8-11
25. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: педагогіка і соціальна робота, 2013. № 30. с. 26–28
26. Кисельова О. І. Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору: автореф. канд. пед. наук. Одеса, 2009. 20 с.
27. Кисельова О. І. Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору: автореф. канд. пед. наук. Одеса, 2009. 20 с.
28. Козлюк О. А. Педагогічні умови формування гуманістичної спрямованості старших дошкільників: автореф. дис. канд. пед. наук. Одеса, 2008. 22с.
29. Кононко О.Л. Душевність, людяність, щирість // *Дошкільне виховання*. 2009. №2. с. 8–9
30. Короткий словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. К. : Пед. думка, 2001. с. 128

31. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Патріотичне виховання в ДНЗ. Харків.: Вид-во «Ранок», 2015. 192 с. (Серія «Сучасна дошкільна освіта»).
32. Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання: навч. посіб. Київ.: Знання, 2006. 324 с.
33. Лещенко О.М. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку // *Дошкільне виховання*. 2003. №9. с. 12-16.
34. Лисенко Н. В., Мишаста Г. Й., Калуська Л. В., Скоморовська Б. Г. Використання усної народної творчості в дошкільних закладах : метод. реком. Івано-Франківськ, 2010. 37с.
35. Лозинська Є.Ф. Українське народознавство дітям дошкільного віку: Метод. Посібник для дошкільних закладів. Львів: Оріяна. Нова. 2008. 208с.
36. Лохвицька Л. В. Співпраця дошкільних навчальних закладів із родинами. Педагогічний вісник. 2007. № 2. С. 32–34.
37. Луценко Г.А. Українська дитяча література. Хрестоматія: У 2 ч. Київ: Вища школа, 1992. ч.1. 403 с.
38. Лісовець О. В. Національно-патріотичне виховання з основами народознавства: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 111 с.
39. Матвієнко С.І. Специфіка патріотичного виховання у дошкільному дитинстві. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: за заг. ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020 169–198с.
40. Мусієнко В. С. Особливості формування почуття патріотизму в дітей у сучасному дошкільному навчальному закладі України // *Педагогічний альманах: зб. наук. пр. – Херсон: Херсон. акад. неперервн. освіти, 2013. Вип. 18. с. 21–25.*
41. Мироненко О.О. Прилучення дітей до читання. // *Вихователь-методист дошкільного закладу, 2011. № 11. С. 59–69.*
42. Монке О.С. Художня література як засіб морально-духовного

виховання дітей дошкільного віку: теоретико-методичний аспект: монографія. Черкаси: ДП «Черкаський ЦНП», 2015. 248 с

43. Ніколаєнко В. М. Народознавство в дошкільному навчальному закладі. 2-6 років. – 4-те вид., перероб. Харків.: Вид. група «Основа», 2013. 207, (1) с.: іл. (Серія «ДНЗ. Вихователю»).

44. Рогальська-Яблонська І. П. Педагогіка соціалізації: особливості патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Зб. наук. пр. Уман. держ. пед.ун-ту імені Павла Тичини. Умань : ПП Жовтий О.О., 212. – С.112 – 117

45. Нескровська О. Розвиваємо творчу особистість / Дошкільне виховання. Київ, 2013. №7. с.14

46.. Національно-патріотичне виховання як пріоритетний напрямок виховного процесу в закладах позашкільної освіти. Збірник «Грані науково-технічної творчості Запорізької області». № 2 (2019). Запоріжжя, 2019.с. 4–5.

47. Озерна Н.М. Проблема змісту дитячої книги у 20-30-ті рр. ХХ ст. Проблеми підготовки сучасного вчителя, 2015. № 12. С. 1–9.

48. Патріотичне виховання в ДНЗ / уклад. І.І. Логвиненко, О.С. Тарасова та ін. Харків: Видавнича група «Основа», 2017. 463 с.

49. Педагогічний словник / Під ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. с. 356

50. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] Київ: Академвидав, 2018. 456 с.

51. Програма розвитку дитини дошкільного віку. Українське довкілля. Білан О.І.; за заг. ред. Низковської В.О. Тернопіль «Мандрівець», 2017. с. 116-120.

52. Просенюк А. І. Виховання інтересу до змісту художнього твору в дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. канд. пед. наук. Одеса, 2011. 20 с.

53. Рогальська-Яблонська І. П. Педагогіка соціалізації: особливості патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Зб. наук. пр. Уман. держ.

пед. ун-ту імені Павла Тичини. Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. С.112 – 117.

54. Руденко Ю.Д. Основи сучасного українського виховання. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 328 с.

55. Сокач Ю. Патріотичне виховання: як зробити дієвим // *Дошкільне виховання*. 2017. № 8. с. 7-9.

56. Сухомлинська О.В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін. Шлях освіти, 2004. № 2. С. 2–6

57. Стаєнна О. О. Виховання громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку на традиціях рідного краю: автореф. канд. пед. наук. Київ. 2013. 19 с.

58. Тесленко С.Л. Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-мовленнєвої діяльності : дис. ... канд.пед. наук : 13.00.08. Миколаїв, 2021. 254 с.

59. Твори патріотичної тематики для дітей старшого дошкільного віку / упорядники Н. Богданець-Білоskalенко, Л. Шкрєбтєнко. Київ : НВФ Славутич-Дельфін, 2016. – 36 с.

60. Шкрєбтєнко Л. П. Казка як засіб виховання патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку. Вісник Київського інституту бізнесу і технологій. Вип. 2 (9). 2008. Київ, 2008. 135 с. С.116-135.

61. Шкрєбтєнко Л.П. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури: канд. пед.наук; 13.00.08. Одеса. 2019. 298 с.

62. Шкрєбтєнко Л. П. Орієнтовні критерії вихованості патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку.

63. Якубенко В.А. Від народознавства – до свідомого патріотизму. // *Дошкільне виховання*, 2002. № 8. с. 12–13

64. Якубенко В. Від народознавства – до свідомого патріотизму // *Дошкільне виховання*. 2002. № 8. С. 12-13.

ДОДАТКИ

Додаток А

Добірка українських народних казок для виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

«Названий батько»

Зосталося три брати сиротами ні батька, ні неньки. І нема в них нічого, ні хазяйства, ні хати. Ото й пішли вони всі втрюх найматися. Аж іде дід старий-старий, борода біла. Розповіли йому брати про свою біду, а дід каже:

– Будьте ви мені сини, а я вам батько. Я з вас людей пороблю, навчу, як жити, з правдою не розминаючись. Згодилися вони та й пішли з тим дідом. Ідуть темними лісами, широкими полями. Аж бачать – стоїть хатка чепурна, біленька, у вишневому садочку, квітками обсаджена. Вибігає з хати дівчина, така гарна, як та квіточка.

– Коли б мені цю дівчину посватати, та ще щоб були в мене воли та корови! – каже старший брат.

– Добре, ходім сватати! – дід-батько до нього. – Живи щасливо, та тільки за правду не забувай! От висватали вони ту дівчину, відгуляли весілля. Старший син хазяїном став і в тій хаті зостався.

Ідуть вони далі втрюх. Коли знову стоїть хата гарна, а коло неї млин і ставочок, і дівчина гарна щось робить коло хати.

То підстарший брат тільки глянув і каже:

– Коли б мені ту дівчину за себе взяти, та ще щоб млин і ставочок, то я б у млині сидів та й хліб мав, поки мого віку. Посватали вони дівчину, відгуляли весілля.

– Ну, синку, тепер живи щасливо та правду не забувай.

Ідуть далі вдвох. Бачать – хатка вбога стоїть. І дівчина виходить з хати, дуже гарна, як зірочка ясна, а вбога така, що лата на латі.

– Коли б мені з цією дівчиною одружитися, то робили б ми, і хліб у нас був би, не забували б ми і про вбогих людей.

– Добре, синку, – так і буде. Гляди ж тільки, правди не забувай!

Оженив і його та й пішов собі по світах.

А три брати живуть. Старший брат так забагатів, що вже будинки собі помуровав, червонці складає та тільки про те й думає, як би йому тих червонців найбільше постягати. Підстарший брат теж забагатів. Стали за нього наймити робити, а сам він тільки лежить, їсть, п'є та порядок дає.

Найменший так собі живе: коли що вдома є, то й з людьми поділиться.

Повертається дід-батько подивитися, як то його сини живуть. Приходить до найстаршого старцем убогим, милостині просить. У сина добра, що страх: будинки муровані, стоги, товару повні обори, комори добра повні, гроші... А милостині не дав!

Пішов дід. Відійшов з версту, став, оглянувся назад на ту господу та на те добро – і все добро запалало.

У підстаршого брата і млинок, і ставок, і хазяйство гарне. Сам він у млині сидить. Уклонився дід низенько!

– Дай, чоловіче добрий, хоч трохи борошна, я не маю чого зісти.

– Шкода, я ще й собі не намолотив. Багато вас тут таких валандається! – відповів син. Відійшов дід трохи, оглянувся, так і охопило той млин полум'ям.

Приходить дід до третього брата. А той живе вбого, хатка невелика, тільки чистенька. Зробився дід уже таким обшарпанним, обідраним.

– Дай, – каже, хоч шматочок хліба! Ідїть, дїдусю, до хати– там вас і нагодують, і з собою дадуть. Жінка, як побачила, що дід такий обідраний, пожалїла його, дала штани й сорочку перевдягти. А як надївав, побачила в нього на грудях велику страшну рану.

– Що це за рана?

– Від неї мені скоро смерть буде, бо вилікувати її може тільки попіл з тієї хати, яку господар сам спалить. Та хто ж це зробить?!

Замислився найменший брат... і жінку питає.

А жінка каже:

– Ми хату вдруге наживемо, а добрий чоловік як умре, то вже другого життя йому не буде. Повиносили вони дітей. Глянув чоловік на хату – шкода йому свого добра. А діда ще жалкіше. Взяв та й підпалив. Так ураз хата полум'ям взялась–де й ділася. А замість неї постала інша хата, така гарна та пишна!

А дід стоїть та тільки всміхається.

– Бачу, сину, що з вас трьох тільки ти й не розминувся з правдою. Живи ж щасливо!

«Котигорошко»

Був собі один чоловік, мав шестеро синів та одну дочку. Пішли вони в поле орати і наказали, щоб сестра винесла їм обід. Вона каже.

– А де ж ви будете орати? Я не знаю. Вони кажуть.

– Ми будемо тягти скибу від дому аж до тії ниви, де будемо орати,— то ти за тією борозною і йди. Поїхали.

А змій жив над тим полем у лісі та взяв тую скибу закотив, а свою витяг до своїх палаців. От вона як понесла братам обідати та пішла за тією скибою і доти йшла, аж поки зайшла до змієвого двора. Там її змій і вхопив.

Поприходили сини ввечері додому та й кажуть матері.

– Ввесь день орали, а ви нам не прислали й пообідати.

– Як-то не прислала? Адже Оленка понесла, та й досі її нема. Я думала, вона з вами вернеться. Чи не заблукалась?

Брати й кажуть.

– Треба йти шукати її.

Та й пішли всі шість за тією скибою і зайшли таки до того змієвого двора, де їх сестра була. Приходять туди, коли вона там.

- Братики мої милі, де ж я вас подіну, як змії прилетить? Він же вас поїсть!
Коли це й змії летить.
- А– каже – людський дух пахне. А що, хлопці, битися чи мириться?!
- Ні – кажуть,– битися!
- Ходіть же на залізний тік!
- Пішли на залізний тік битися. Не довго й бились, як ударив їх змії, так і загнав у той тік. Забрав їх тоді тільки живих та й закинув до глибокої темниці.
- А той чоловік та жінка ждуть та й ждуть синів – нема. От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі... Жінка взяла горошинку та й із'їла.
- Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком.
- Росте та й росте той син, як з води–не багато літ, а вже великий виріс. Одного разу батько з сином копали колодязь – докопались до великого каменя. Батько побіг кликати людей, щоб допомогли його викинути. Поки батько ходив, а Котигорошко узяв та й викинув. Приходять люде, як глянули – аж поторопіли, так злякались, що в його така сила, та й хотіли його вбити. А він підкинув того каменя вгору та й підхопив,– людей повтікали.
- От копають далі та й докопалися до великого шматка заліза. Витяг його Котигорошко та й забрав.
- От і питається раз Котигорошко в батька, в матері.
- Десь повинні були в мене бути брати й сестри.
- Е-е,– кажуть,– синку, була в тебе і сестра й шестеро братів, та таке й таке їм трапилось.
- Ну – каже він,– так я ж піду їх шукати. Батько й мати умовляють його.
- Не йди, сину, шестеро пішло, та загинуло, а то ти один щоб не загинув!
- Ні, таки піду! Як же таки свою кров та не визволити? Узяв те залізо, що викопав, та й поніс до коваля.

– Скуй– каже – мені булаву, та велику!

Як почав коваль кувати, то скував таку, що всилу з кузні винесли. Узяв Котигорошко тую булаву, як замахнув, як кинув угору... Та й каже до батька.

– Ляжу я спати, а ви мене збудіть, як летітиме вона через дванадцять суток.

Та й ліг. На тринадцяті сутки гуде тая булава! Збудив його батько, він схопився, підставив пальця, булава як ударила об його, так і розскочилась надвоє. Він і каже.

– Ні, з цією булавою не можна йти шукати братів та сестру – треба скувати другу.

Поніс її знову до коваля.

– На– каже – перекуй, щоб було по мені!

Викував коваль ще більшу. Котигорошко й ту шпурнув угору та й ліг знов спати на дванадцять суток. На тринадцяті сутки летить тая булава назад, реве, – аж земля труситься. Збудили Котигорошка, він схопився, підставив пальця, – булава як ударила об його, – тільки трошки зігнулась.

– Ну, з цією булавою можна шукати братів та сестру. Печіть, мамо, буханці та сушіть сухарці–піду.

Узяв тую булаву, в торбу буханців та сухарців, попрощався, пішов.

Пішов за тією скибою, за тією давньою, що ще трохи знати було, та й зайшов у ліс. Іде тим лісом, іде та й іде, коли приходить до такого великого двора.

Увіходить у двір, тоді в будинок, а змія нема, сама сестра Оленка дома.

– Здорова була, дівчино! – каже Котигорошко.

– Здоров був, парубче. Та чого ти сюди зайшов, прилетить змії, то він тебе з'їсть.

– Отже, може, й не з'їсть! А ти ж хто така?

– Я була одна дочка в батька й матері, та мене змії украв; а шестеро братів пішло визволяти та й загинуло.

– Де ж вони? питається Котигорошко.

– Закинув змій до темниці, та не знаю, чи ще живі, чи, може, й на попілець потрухли.

– Отже, може, я тебе визволю, – каже Котигорошко.

– Де тобі визволити? Шестеро не визволило, а то б ти сам: – каже Оленка.

– Дарма! – відказує Котигорошко. Та й сів на вікні, дожидається.

Коли це летить змій. Прилетів та тільки в хату – зараз.

– Ге, – каже, – людський дух пахне!

– Де б то не пах, – одказує Котигорошко – коли я прийшов.

– Агов, хлопче, – а чого тобі тут треба? Биться чи мириться?

– Де то вже мириться – биться! – каже Котигорошко.

– Ходім же на залізний тік!

– Ходім! Прийшли. Змій і каже.

– Бий ти!

– Ні, каже Котигорошко, бий ти попереду!

От змій як ударив його, так по кісточки і ввігнав у залізний тік. Вирвав ноги Котигорошко, як замахнув булавою, як ударив змія, ввігнав його в залізний тік по коліна. Вирвався змій, ударив Котигорошка, і того по коліна ввігнав. Ударив Котигорошко вдруге, по пояс змія загнав у тік, ударив утретє, зовсім убив.

Пішов тоді в льохи-темниці глибокі, одімкнув своїх братів, а вони тільки-тільки що живі. Забрав тоді їх, забрав сестру Оденку і все золото та срібло, що було в змія, та й пішов додому.

От ідуть, а він їм і не признається, що він їх брат. Перейшли там скільки дороги, сіли під дубком спочивати. А Котигорошко притомився після того бою та й заснув дуже. А ті шестеро братів і радяться.

– Будуть з нас люде сміятися, що ми шестеро змія не подужали, а він сам побив. Та й добро змієве він собі все забере.

От радилися-радилися та й урадили, тепер він спить, не почує, прив'язати його добре ликами до дубка, щоб не вирвався, тут його звір розірве. Як урадили, так і зробили, прив'язали та й пішли собі.

А Котигорошко спить і не чує того. Спав день, спав ніч, прокидається прив'язаний. Він як стелюся, так того дубка й вивернув з корінням. От узяв тоді того дубка на плечі та й пішов додому.

Підходить до хати, аж чує; брати вже прийшли та й розпитуються в матері.

– А що, мамо, чи в вас іще були діти?

– Та як же? Син Котигорошко був та вас пішов визволяти. Вони тоді.

– Оце ж ми його прип'яли, треба бігти та одіп'ясти.

А Котигорошко як пошпурить тим дубком у хату, за малим хати не розвалює.

– Оставайтесь же, коли ви такі! каже. Піду я в світа.

Та й пішов знову, на плечі булаву взявши.

Іде собі та йде, коли дивиться відтіль гора і відсіль гора, а між ними чоловік, руками й ногами в ті гори вперся та й розпиха їх. Каже Котигорошко.

– Боже поможи!

– Дай боже здоров'я!

– А що то ти, чоловіче, робиш?

– Гори розпихаю, щоб шлях був.

– А куди йдеш? питає Котигорошко.

– Щастя шукати.

– Ну, то й я туди. А як ти звешся?

– Вернигора. А ти?

– Котигорошко. Ходім разом!

– Ходім!

Пішли вони. Ідуть, коли бачать: чоловік серед лісу як махне рукою - так дуби й вивертає з корінням.

– Боже поможи!

- Дай боже здоров'я!
- А що ти, чоловіче, робиш?
- Дерева вивертаю, щоб іти було просторіше.
- А куди йдеш?
- Щастя шукати.
- Ну, то й ми туди. А як звешся?
- Вернидуб. А ви?
- Котигорошко та Вернигора. Ходім разом!
- Ходім!

Пішли втрьох. Ідуть, коли бачать чоловік із здоровенними вусами над річкою: як крутнув вусом, так вода й розступилася. Що й по дну можна перейти. Вони до його.

- Боже поможи!
- Дай боже здоров'я!
- А що ти, чоловіче, робиш?
- Та воду одвертаю, щоб річку перейти.
- А куди йдеш?
- Щастя шукати.
- Ну, та й ми туди. А як звешся?
- Крутивус. А ви?
- Котигорошко, Вернигора, Вернидуб. Ходім разом.
- Ходім!

Пішли. І так їм добре йти: де гора на дорозі, Вернигора перекине; де ліс, Вернидуб виверне; де річка, Крутивус воду одверне. От зайшли вони в такий великий ліс, коли бачать, аж у лісі стоїть хатка. Увійшли в хатку, нікого нема. Котигорошко й каже.

Отут ми й заночуємо.

Переночували, а на другий день Котигорошко й каже:

– Ти, Вернигоро, зоставайся дома та вари їсти, а ми втрюх підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернигора наварив їсти та й ліг спочивати. Коли хтось стукає в двері.

– Одчини!

– Не великий пан, одчиниш і сам,— каже Вернигора.

Двері одчинились та й знов хтось кричить:

– Пересади через поріг!

– Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли влазить дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопив Вернигору за чуба та й почепив його на гвіздок на стіну. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернигори з спини ремінь шкіри видрав та й подався. Вернигора крутивсь-крутивсь, якимось одірвав свого чуба космик, кинувся знову варити; поки товариші поприходили, уже доварює.

–А чого ти запізнився з обідом?

– Та задрімав трохи.

Наїлись та й полягали Спати. На другий день устають. Котигорошко й каже:

– Ну, тепер ти, Вернидубе, зоставайся, а ми підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернидуб наварив їсти та й ліг спочивати. Аж хтось стукає в двері:

– Одчини!

– Не великий пан, одчиниш і сам.

– Пересади через поріг!

– Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли й лізе дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопить Вернидуба за чуба та й почепив на гвіздок. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернидуба з спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернидуб борсався, борсався, якось уже там з гвіздка зірвався та й нум швидше обідати варити. Коли це приходять товариство.

– А що це ти з обідом опізнився?

– Та задрімав – каже – трохи...

А Вернигора вже й мовчить: догадався, що воно було. На третій день зостався Крутивус і з ним те саме. А Котигорошко й каже.

– Ну, та й ліниві ви обідати варити! Уже ж завтра ви йдіть на полювання, а я зостануся дома.

На другий день так і є: ті троє йдуть на полювання, а Котигорошко дома зостається. От наварив він їсти та й ліг спочивати. Аж грюкає хтось у двері.

– Одчини!

– Стривай, одчиню, каже Котигорошко.

Одчинив двері, аж там дідок маленький, а борода на сажень волочиться.

– Пересади через поріг!

Узяв Котигорошко, пересадив. Коли той пнеться до його, пнеться.

– А чого тобі? питає Котигорошко.

– А ось побачиш чого – каже дідок та доп'явсь до чуба та тільки хотів ухопити, а Котигорошко;

– То ти такий! – та собі хап його за бороду, вхопив сокиру, потяг його до дуба, розколов його, заправив у розколину дідову бороду й зацікнув її там.

– Коли ти, каже, такий, дідусю, що зараз до чуба берешся, то посидь собі тут, поки я знову сюди прийду.

Приходить він у хату, вже й товариство поприходило.

– А що обід?

– Давно впрів.

Пообідали, а тоді Котигорошко й каже:

– А ходіть лиш я вам таке, диво покажу, що ну!

Приходить до того дуба, коли ні дідка, ні дуба нема: вивернув дідок дуба з коренем та й потяг так за собою. Тоді Котигорошко розказав товаришам, що йому було, а ті вже й про своє призналися, як їх дідок за чуба чіпляв та реміння з спини драв.

Е, каже Котигорошко, коли він такий, то ходім його шукать.

А де дідок того дуба тяг, там так і знать, що волочено, вони за тим слідом і йдуть. І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно. Котигорошко й каже.

Лізь туди, Вернигоро!

– А цур йому!

– Ну ти, Вернидубе!

Не схотів і Вернидуб, і Крутивус.

– Коли ж так, каже Котигорошко, полізу я сам. Давайте плести шнури!

Наплели вони шнурів, умотав Котигорошко руку в кінець та й каже:

Спускайте!

Почали вони спускати, довго спускали, таки сягнули до дна, аж на інший світ. Став там Котигорошко ходити, аж дивиться, стоїть палац великий. Він увійшов у той палац, коли так усе й сяє золотом та дорогим камінням. Іде він покоями, аж вибігає йому назустріч королівна така гарна, що й в світі кращої нема.

Ой, каже, чоловіче добрий, чого ти сюди зайшов?

Та я, говорить Котигорошко, шукаю дідка маленького, що борода на сажень волочиться.

Єсть, каже вона, дідок, бороду з дубка визволяє. Не йди до його, він тебе вб'є, бо вже багато він людей побив.

Не вб'є! каже Котигорошко, то ж я йому й бороду зацікнув. А ти ж чого тут живеш?

– А я,– каже вона,– королівна, та мене сей дідок украв і в неволі держить.

– Ну, то я тебе визволю. Веди мене до його!

Вона й повела. Коли так справді, сидить дідок і вже бороду визволив з дубка.
Як побачив Котигорошка, то й каже.

– А чого ти прийшов? Биться чи мириться?

– Де вже – каже Котигорошко, – мириться – биться!

От і почали вони биться. Бились-бились, і таки вбив його Котигорошко своєю булавою. Тоді вдвох із королівною забрали все золото й дороге каміння у три мішки та й пішли до тієї ями, що він спускався. Прийшов та й гукає.

– Агов, брати, чи ви ще є?

– Є!

Він прив'язав до мотуза один мішок та й сіпнув, щоб тягли.

– Це ваше.

Витягли, спустили знову мотуз. Він прив'язав другий мішок.

– І це ваше.

І третій їм оддав, усе, що добув. Тоді прив'язав до мотуза королівну.

А це моє, каже.

Витягли ті троє королівну, тоді вже Котигорошка треба тягти. Вони й роздумались.

– Нащо будемо його тягти? Нехай лучче й королівна нам достанеться.

Підтягнім його вгору та тоді й пустимо, він упаде та й уб'ється.

А Котигорошко та й догадався, що вони вже надумали щось, узяв та й прив'язав до мотуза каменяку та й гукає.

– Тягніть мене!

Вони підтягли високо, а тоді й кинули – камінь тільки гуп!

– Ну, – каже Котигорошко, добрі ж і ви!

Пішов він тим світом. Іде та й іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град. Він і заховався під дубом. Коли чує, на дубі пищать грифенята в гнізді.

Він заліз на дуба та й прикрив їх світою. Перейшов дощ, прилітає велика птиця гриф, тих грифенят батько. Побачив, що діти вкриті, та й питає:

– Хто це вас накрив? А діти кажуть:

– Як не з'їси, то ми скажемо.

– Ні, каже, не з'їм.

– Отам чоловік сидить під деревом, то він накрив.

Гриф прилетів до Котигорошка та й каже:

– Кажи, що тобі треба, я тобі все дам, бо це вперше, що в мене діти zostалися живі, а то все я полечу, а тут піде дощ, вони в гнізді й заллються.

– Винеси мене, каже Котигорошко, на той світ.

– Ну, добру ти мені загадку загадав! Ну, та дарма, треба летіти. Візьмімо з собою шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, то як я летітиму та поверну до тебе голову направо, то ти мені і вкинеш у рот шматок м'яса, а як поверну ліворуч, то даси трохи води, а то не долечу та й упаду.

Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа, полетіли. Летять та й летять, то гриф як поверне голову направо, то Котигорошко йому і кине в рот шматок мяса, а як наліво дасть йому трохи води. Довго так летіли, от-от уже долітають до цього світу. Коли гриф і повертає голову направо, а в кадовбах і шматочка м'яса нема. Тоді Котигорошко одрізав у себе литку та й кинув грифові в пащу. Вилетіли нагору, гриф і питається:

– Чого це ти мені такого гарного дав аж наприкінці?

Котигорошко й показав на свою ногу:

От чого, каже.

Тоді гриф виригнув литку, полетів і приніс цілющої води: як притулили литку та покропили тією водою, вона й приросла.

Гриф тоді вернувся додому, а Котигорошко пішов шукати своїх товаришів. А вони вже подались туди, де тієї королівни батько, там у його живуть та

сваряться проміж себе: кожен хоче з королівною оженитися, то й не помиряться.

Коли це приходять Котигорошко. Вони полякалися, думали, що він їх повбиває. А він і каже:

– Рідні брати, та й то зрадили,– мушу вас простити.

Та й простив. А сам одружився з тією королівною та й живе.

«Іван Побиван»

Унадивсь колись давним-давно один страшний змій десь у якусь слободу людей їсти та й виїв чисто всіх, zostався один тільки дід.

– Ну,– каже змій, – завтра тобою поснідаю.

А через ту слободу ішов один бідний хлопець та й зайшов до того діда, проситься ночувати.

– А хіба тобі жити надокучило? питає його дід.

– Як? – каже бідний хлопець.

Дід розказав йому, що тут змій усіх людей переїв і це завтра його з’їсть.

– Е,– каже хлопець,– подавиться!

От уранці прилітає змій, побачив хлопця.

– О, це добре – каже, був один, а тепер двоє.

А хлопець:

– Гляди, не подавись!

Змій і дивується.

– Як, каже, хіба ти сильніший за мене?

– Авжеж.

– Який же ти сильний? Я он, бач..– Та взяв камінь, як здавив, так з каменя мука і посипалась.

– Е, це дурниця,– каже хлопець,– здави так, щоб з нього юшка потекла.

Та тут же взяв з мисника ворочок сиру, та як натисне, так з нього сироватка і потекла.

– Отак,– каже,– дави.

– Ну, ходім,– каже змії,– за товариша будеш.

А хлопець йому:

– Хіба за старшого.

Ото й пішли. Питає його змії:

– А як звуть тебе?

– Іван-Побиван,– каже хлопець.

Ну, змії вже й боїться його: «Щоб ще мене,– думає,– не вбив». Стало на обід, змії і каже:

– Піди ж ти, хлопче, та принеси вола, будем обідати варити.

Пішов хлопець, та куди тобі, хоч би одну ногу доніс. От він ходить по змійовій череді та й зв'язує волів хвостами докупи. А змії ждав, ждав і побіг сам.

– Що ти, хлопче, робиш?

– Е, буду я тобі по одному носити, я всіх зразу хочу забрати.

– Та ну тебе к бісу, ти мені всю худобу переведеш. Стяг змії з вола шкуру і поволік. От дає він хлопцеві ту шкуру.

– Іди,– каже,– води повну шкуру принеси.

Взяв хлопець шкуру, насилу-насилу дотяг її до колодязя, та як упустив туди, то вже і не витягне. Тоді взяв лопату та й ходить кругом криниці, підкопує її. Прибігає змії.

– Що ти робиш?

– Е, буду я тобі шкурою воду носити! Я зачеплю всю криницю та й приволочу.

– А щоб тебе,– каже змії, а сам злякався хлопецевої сили.

Поніс сам шкуру.

– Піди ж,– каже,– хлопче, дров принеси; вирви там сухого дуба, та й буде з нас.

– Е, буду я тобі трошки носити! Якби дубів двадцять заразом, то б так! – Та й удав, ніби розсердивсь, не пішов.

От змії наварив, сів і їсть, а хлопець ніби сердиться і обідати не йде, бо ж як піде, то змії зразу здогадається, що він не такий сильний, як побачить, що хлопець менше від нього їсть. А як зосталось небагато, то тоді хлопець сів і собі посьорбав та й каже:

– Мало.

– Ну,– каже змії,– коли мало, то ходім тепер до моєї матері, вона нам вареників наварить.

– А як іти, то йти,– каже хлопець, а сам думає: «Тепер я пропав».

От як почали їсти,– а вареників стоїть бочок двадцять,– то змії все їсть та їсть, уже й наїдається, а хлопець усе за пазуху та в штани ховає, усе ховає.

Вже казанів з двадцять подала, а він одно ховає. Як поїли, то змії і каже:

– Ходім на камінь крутитись.

– А як іти, то йти,– каже хлопець.

Змії як крутнувся – аж вогонь пішов.

– Дурниця,– каже хлопець,– ти так крутнись, щоб юшка потекла.– Та як притисне до каменя ті вареники, що в його одежі, а з них юшка і бризнула.

– От так,– каже,– крутись! Та ще, та ще! От як дави!

Ну, змії вже вкрай злякався Івана-Побивана. Але ще каже:

– Ану, давай хто сильніше засвище.

– Давай

Ну, змії як свиснув, то аж дерева пригнулись.

«Ну,– думає Іван-Побиван,– що його робити?» А тут лежала одна залізяка.

Глянув Іван на неї та до змія:

– Зажмур очі, бо я як свистатиму, то тобі можуть очі повилазити.

Змії зажмурих, а Іван-Побиван як огріє змія тією залізякою межи очі, то той аж здригнувся.

– Правду кажеш,– каже змії,– ледве очі не повискакували.

Та вже щоб хоч не бути з Іваном вкупі, побудував ото йому хату на одшибі; хлопець і живе собі. А змії давай з матір'ю радитись, як би їм його звести зі світу.

– Давай,– кажуть,– його спалимо.

А хлопець підслухав це та десь і сховавсь на цю ніч. От як спалили ту хату, хлопець прийшов, став коло попелу та й струшується, ніби тільки що виліз.

Приходить змії.

– Що ти, хлопче, хіба ще живий?

– Живий, тільки цієї ночі мене щось ніби блоха вкусила.

«Ну,– думає змії,– од такого треба подалі». Та як дременув з тих країв, то тільки його і бачили.

«Кирило Кожум'яка»

Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змії, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину. Ото прийшла черга вже і до дочки самого князя. Нічого робить, коли давали городяни, треба й йому давать. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змії її і полюбив. От вона до його прилестилась та й питається раз у нього:

– Чи є, каже, на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

– Є, каже, такий у Києві, над Дніпром. Як затопить хату, то дим аж під небесами стелиться; а як вийде на Дніпро мочити кожі (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюсь за них, чи витягне-то він їх? А йому й байдуже: як смикне, то й мене з ними трохи на берег не витягне. Отого чоловіка тільки мені й страшно.

Княжна і взяла собі те на думку, і думає: як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись? А при ній не було ні душі, тільки один

голубок. Вона вигодувала його, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі і написала до отця:

"Отак і так, каже, у вас, панотче, є у Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не захоче він із змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з неволі! Благайте його, панотченьку, й словами, й подарунками, щоб не образився він за яке необачне слово. Я за нього і за вас буду до віку богу молитися!"

Дивіться також

Написала так, прив'язала під крильцем голубові та й випустила у вікно. Голубок звився під небо да й прилетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по надвір'ю да й побачили голубка.

– Татусю, татусю! кажуть. Чи бачиш голубок од сестриці прилетів?

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав да й засумував:

– Це ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину! А далі приманив до себе голубка, глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз призвав до себе всю старшину.

– Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

– Є, князю. Живе над Дніпром.

– Як же до нього приступити, щоб не образився та послухав?

Ото сяк-так порадились да й послали до нього найстаріших людей. Приходять вони до його хати, одчинили помалу двері та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною, і мне руками дванадцять кож; тільки видно, як коливає от-такенною білою бородою! От один з тих посланців: Кахи!

Кожум'яка жахнувся, а дванадцять кож тільки трісь, трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

– Отак і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А він і не дивиться, і не слухає: розсердився, що через них та дванадцять кож порвав.

Вони знов давай його просить, давай його благати. Стали навколішки... Шкода! Просили-просили та й пішли, понутивши голову.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

– Чи не послать нам іще молодших?

Послали молодих нічого не вдіють і тії. Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть. Так розібрало його за тії кожї.

Далі схаменувся князь і послав до нього малих дітей. Тії як прийшли, як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

– Ну, се ж уже для вас я роблю.

Пішов до князя.

– Давайте ж, каже, мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель.

Обмотався коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів десять, да й пішов до змія.

А змії йому й каже.

– А що, Кириле? Прийшов биться чи мириться?

– Де вже мириться? Биться з тобою, з іродо проклятим!

От і почали вони биться— аж земля гуде. Що розбіжиться змії та вхопить зубами Кирила, то так шматок смоли й вирве;

що розбіжиться та вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровоною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змії як вогонь горить— так йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напиться, та вскочить у воду, щоб прохолодитися трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмолився. Ото вискакує з води проклятий ірод і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп, аж луна іде. Бились-

бились – аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж пирхає, аж захлинається проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде! Коли ж зміюка бубух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками:

– От так Кирило! От так Кожум'яка!

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того-то часу і почало зватися те урочище в Києві, де він жив, Кожум'яки

«Як князь Корятович змія вбив»

Прийшов до того замка, де жив Корятович, один верховинець Щефан, хоче говорити з самим князем, а більше ні з ким. А князь Корятович був чоловік щирий, нікому ні в чому не відмовляв. Чи дав щось біднякові, чи словом розрадив, а все поміг. Вийшов він і до бідного верховинця, попросту вбраний, як і слуги, а Щефан і в голову собі не бере, а питає його, чи довго чекати. Засміявся Корятович та й каже: – Та то я князь! Щефан поблід, що зараз йому голову зітнуть. Упав перед князем на коліна, відпрошується. А один слуга взяв Щефана за руку і каже: це такий князь, перед котрим простий чоловік не має падати на коліна. Тоді Щефан просить: – Всеможний князю! Кожної осені в наше село надлітає змії відкись із-за полонини і все ухопить дитину. Відносить Бог знає куди, а ще ані одна дитина не вернулася, хоч і великих хлопчиків брав. Так дорадилися люди, що лише ви один, пресвітлий князю, можете нашу біду відвернути. Князь пообіцяв щось придумати, та нічого іншого не придумав, лише битися зі змієм. Дав собі учинити такий меч, що світ не бачив: величезний, гострий, світився, як сонце. Прийшов

Корятович у верховинське село, чекає день, два, місяць. Раз лиш чути – небо розступилося, і змії упав посеред села. Уже бачив, що князь його чекає. – Чи не битися зі мною хочеш? – дивується змії. – Та знаєш, що не миритися прийшов! – відповідає Корятович. І стали битися. Тяжко було на те дивитися, бо змії сапав із рота вогнем. А як відрубав Корятович якусь голову змієві, на тому місці чиняться дві. Мусили й верховинці помагати, хто косою, хто сокирою. Билися так із рана до вечора. Уже думали верховинці, що й самі погинуть і князь із ними, але раз увиділи, що Корятович посягнув мечем і відтяв змієві голову, а на тому місці дві не вчинилися. Це всіх збадьорило. Люди сміліше приступилися до змія, і Корятович повеселів. І знов князь стинає змієві голови – і вже ні на котрому місці дві не чинилися: якусь головну голову зрубав.

І так Корятович із верховинцями добив змія. На кавалки посікли тіло того і спалили на ватрі. Попіл вітер порозвіював по селу. А через день чи два у кожному городці коло тої хижі, відки змії крав дітей, стала рости косиця. А ще через два чи три дні з тої косиці коло кожної хижі ставалися хлопчик або дівчинка: що від котрої хижі було взято

- **«Про Марусю – козацьку дочку»**

В одному селі жив багатий козак. У нього була дочка Маруся. Гарна була дівчина на все село, та ще й покірна – батька й матір поважала й слухала. Сватало її багато парубків, та вона всім гарбуза давала.

Настала війна. Стали брати рекрутів, ратників і в ратники брали людей зовсім немолодих. Черга прийшла й до Марусиною батька; а він старий, нездужає, а перемінити нікому, у нього не було синів. Маруся й каже:

– Тату, піду я за вас у службу.

– Що ти розказуєш, дурна? Чи таки можна дівці служити на службі? Та ти молода – хто не схоче, той не познується над тобою. Піду я сам: чи вб'ють, а живий буду – вернусь.

– Як таки, тату, ви підете? Ви нездужаєте. Справте мені козацьку одягу, купіть коня і тоді побачите, який з мене ратник вийде! Ніхто й не пізнає, що я дівчина, а не козак.

Довго батько не хотів її відпускати, умовляв. І мати вже й плакала, й прохала її не йти на війну. Вона таки:

– Піду та й годі.

Нічого робити. Купив батько їй коня, справив одягу, шаблю і вирядили в полк. А той полк зараз і погнали на війну.

Маруся шаблею розмахує, мов проворний козак, і як пришилось до діла, вона краще всіх воювала. Начальники її запримітили і все хвалили. А вона молода, статна із себе, гарна, роз'їжджає поміж ворогами та куди не махне шаблею, голови тільки й летять.

Два старшини все придивлялись до неї і засперечались. Один каже, що це дівчина, а другий:

– Чого-таки, – каже, – дівчина сюди зайде? Що її понесе в таку лиху годину?

– Ну, коли так, – каже той, – то будемо битися об заклад. У мене є такі голуби, що вкрадуть її, і тоді побачимо, що воно – чи козак, чи дівчина. І тоді побачиш, коли не моя правда.

От скінчилася війна. Полки повернулися на свої місця, а ратників випустили додому. Вернулась і Маруся. Батько і мати такі раді – не знають уже, де й посадити. Розпитують її про війну, вона розказує.

Раз увечері Маруся лягла спати в садочку (вона все, було, літом у садочку ночує), кріпко заснула. А опівночі прилетіли два голуби, підняли її з постіллю і понесли через море, до тих старшин.

Несуть її та й співають:

Жила була в діда
Дочка Марусенька.

Бурку-ку!

Прилетіло к ній

Два голубоньки.

Бурку-ку!

Взяли її з постіллю,

Бурку-ку!

Несуть її через море,

Бурку-ку!

І тут справді несуть її через море, а вона спить, нічого не чує й не знає. Як уже занесли насеред моря, тоді вона прокинулася. Глянула – навкруги все вода, вгорі зірки і місяць сяють.

Вона дивується:

– Що це таке зо мною діється?

Спитала голубів, ті їй і розказали все. Тоді вона скинула з руки перстень, кинула в море і каже сама собі:

– Тоді я до свекра і свекрухи і до чоловіка заговорю, як оцей перстень побачу.

Принесли її додому, то вже, бач, до того старшини. Він зараз послав за своїм товаришем, що бився з ним об заклад.

Товариш прийшов.

– Ну, твоя правда, – каже.

Через тиждень там, чи що – вони повінчалися. Маруся все мовчить – ні до кого ні слова. Що заставлять свекор там або свекруха – вона зробить, та все мовчки.

От і посилають її на той світ до тітки, прохати берда (мертвої руки або ноги).
Маруся плаче: не знає дороги на той світ, та й те ще, що до мертвяків іти –
острах бере.

От чоловік дав їй червоний клубочок і каже:

– Гляди ж, куди оцей клубочок буде котитися, туди й ти йди.

І Маруся пішла за клубочком і опинилася на тому світі. Там її зустріли
мертвяки, давай розпитувати: звідкіля вона та чого прийшла до них. Вона
спитала про тітку – їй показали тітку.

– А чого ти прийшла до мене?

– Отак і так, – каже, – мати прохала вас, тітко, щоб дали їй берда.

Тітка догадалася, за чим прислано Марусю.

– Ходім же, – каже, – до мене в хату.

Маруся пішла за нею.

– Сідай же, дочко, та пополуднуєш.

Узяла, порізала мертву руку та й припрошує:

– Їж, – каже, – дочко!

Подивилася Маруся, подивилася та й думає:

«Де його діти ту закуску?»

Тітка задивилась, а вона взяла те м'ясо та під покуття й покинула.

– А що, дочко, вже з'їла? – питається тітка.

– Уже з'їла.

– Ручко, ручко, де ти?

– Ось під покуттям.

– Е, – каже тітка, – ти не розкидай мого добра.

Порізала й другу руку. Маруся знов узяла її тихенько й кинула під стіл.

Тітка й питає:

– А що, дочко, з'їла?

– З'їла.

– Ручко, ручко, де ти?

– Ось під столом.

– Чого-бо ти, дочко, моє добро розкидаєш?

Порізала ще руку.

– Коли ти, – каже, – не з'їси, то я тебе задавлю.

Думала-думала Маруся, де його на світі діти ту руку?

Тітка відхилилась, а вона за ту руку й підіткнула її під пояс. Тітка питає:

– А що, з'їла?

– З'їла.

– Ручко, ручко, де ти?

– Ось тут, під поясом.

Тоді тітка подумала вже, що Маруся з'їла руку.

– Оце ж тобі бердо (і дала їй мертву руку), на, віддай своїй матері.

Маруся пустила знов поперед себе клубочок та й давай уривати, як тільки можна, з того світа. Прийшла додому, а свекруха каже:

– Тебе й на тім світі лиха година не взяла?

А Маруся все мовчить.

Раз пішла Маруся прати: дивиться, а кіт витяг з води таку здорову щуку.

Вона взяла й відняла ту щуку, принесла її додому, очистила; тільки стала розчиняти, а перстень – брязь!

Маруся тоді як крикне:

– Я ж, – каже, – казала, що тоді заговорю до свекра, до свекрухи і до чоловіка, як побачу оцей перстень!

Як почула свекруха її голос, Боже! Зраділа. Зараз пішла до сина.

– Іди, синку: ось наша Маруся вже говорить.

Чоловік зрадів. Біжить у хату та до Марусі:

– Голубко моя!

А вона – пурх, – і вилетіла голубкою у вікно. Засумував тоді чоловік ще більше.

– Дістань, – каже, – мені, мамо, шапку-невидимку. Піду я по всіх світах Марусі шукати.

Дістала йому мати ту шапку. Одягнув він її та й пішов. Прийшов в одне село, на вигоні гуляють дівчата. А кругом сидять жінки і між ними Маруся. Розказують там жінки про своє життя, про чоловіків.

А Маруся й каже:

– Боже, якби оце я побачила свого чоловіка, нічого б і не хотіла, пішла б скрізь за ним.

А він тоді скинув шапку та й каже:

– Ти хотіла мене бачити – я біля тебе; здорова була!

Зраділа Маруся, Господи, як зраділа!

– Тепер уже, – каже, – ніщо нас не розлучить.

От вони купили собі хату в тім селі, завели господарство та й живуть і хліб жують

«Орел Беркут»

Жив, де не жив, один старий вояк. Мав уже сто літ, але ніколи не був хворий.

Коли заслаб, то покликав сина і почав казати:

– Слухай сюди, сину. Я тобі передаю вояцького кріса. Як не буде на світі війни, можеш стріляти з нього всяку дичину, але беркута не руш.

– Чому? – питає син.

– Раз було таке і таке діло. Я бився з одним Шарканем. Великий був змій – мав аж шість голів. Я стинаю то одну, то другу, а Шаркань притулює до них свою шию – і знову приростають. Зморився я, але зморився й ворог. А над нами якраз летів беркут. Шаркань кличе: «Беркуте, принеси мені у дзьобі хоч краплю води, бо з жаги загину!» А я прошу собі: «Ей, беркуте, не слухай ти

змія. Принеси у пазурах піску. Я посиплю відрубані голови – і вони не приростуть». Тоді беркут послухав мене. Так я убив Шарканя й лишився живим.

Син йому пообіцяв, що не буде стріляти в орла. І старий помер. Син поховав його, як треба, а сам узяв на плече гвинтівку – нянькового кріса – і помандрував.

Під одною липою, що росла на полі, застала його ніч. Стало темно-темно. І хлопець думає собі: «Тут переночую». Але далеко на горі засвітилося. Він рушив туди. Вийшов на гору, а то світло – в хатці. Хлопець заглянув крізь вікно і бачить: дванадцять розбійників сидять за столом і бавляться із золотим яблуком.

Вояків син міркує: як їм дати знати, що він не боїться? Бо інакше не зайти до хати! Коли один з розбійників тримав золоте яблуко на чорній долоні, мандрівник поцілився і вистрелив. Яблуко розсипалося в мак. А розбійники сидять, не рушаються з місця. Тоді хлопець вирішив:

«Зайду я до них! Най буде, що буде!»

Зайшов. А старший був такий силач, що взяв його на чорну долоню, обдивився й каже:

– Ти нам розбив найдорожчу річ: у золотому яблуці було наше щастя. За те маєш загинути. Але залишишся живим, якщо зі свого кріса уб'єш одного беркута.

– А що то за беркут? – запитує хлопець.

– За третьою горою є один поганин. Живе у темному палаці, без жодного вікна. Не можемо дізнатися, що він там ховає, бо на брамі сидить старий беркут – не дає підступитися. Його можна зняти тільки пострілом, а в нас немає крісів.

Вояків син подумав і каже:

– Та що його боятися! Я пройду й без пострілу!

Розбійники дуже здивувалися. Всі хотіли бачити, як то воно буде.

А що надумав собі хлопець? Він набрав у постолі землі, взув їх – і вже йде.

Розбійники – за ним. Прийшли за третю гору і позупинялися біля темного палацу. А хлопець – просто до воріт. Беркут скрикнув і розпростер крила.

Але хлопець каже:

– Чого ти кричиш, беркуте? Я ж стою не на твоїй, а на своїй землі. Чи, може, ти сердитий на тих, що за мною? Вони – мої слуги.

Беркут склав крила і мовчить. А син вояка наказав розбійникам:

– Ану, хлопці, похваліться силою – проламайте мура.

Коли вхід був зроблений, мандрівник шепнув:

– Чекайте мене тут. Я сам піду й розвідаю, що там у палаці.

А в поганина було так, що коли на брамі дрімав беркут, дрімала і вся варта.

Ступив хлопець до перших дверей, а перед ними хропить дід, якому з рота сапає синє полум'я. Підходить він до других дверей – там ще міцніший дід:

йому з рота б'є червоне полум'я. Підійшов до третіх, а під ними

найстрашніший страж, бо йому з рота бухкає чорне полум'я.

Хлопець опинився серед великої світлиці, в яку падало світло через скляну

стелю. Тут спала біла дівчина. На пальці у неї був золотий перстень, а на

грудях золота хустинка. Молодому хлопцеві дуже полюбилася така красна

дівчина. Він нахилився до красуні, поцілував її. А вона відразу прокинулася.

– Ой, як я довго спала! – легко зітхнула дівчина і запитала хлопця: – Хто ти?

Що тут робиш?

– Я прийшов, принцесо, тебе розбудити і вивести з темного палацу, –

відповідає хлопець.

Дівчина зраділа:

– Тоді я – твоя суджена. Тікаймо, бо вже скоро має прийти поганин.

Вояків син каже:

– Та куди втікати? Звідси єдиний вихід – крізь пролом у мурі, а там стоять дванадцять розбійників.

– Клич їх на подвір'я.

Розбійники один перед другим полізли у пролом, але коли стали на подвір'ї, то всі попримлипали до товстелезної стіни: палац поганина був із самого каменю.

Хлопець і дівчина тікають, але в дорозі й веселяться, граються. Поганин тим часом вернувся в палац і застав розбійників. Усіх пожер і йде до світлиці. Дівчини нема! Накинувся на стражів і повбивав їх, вийняв шаблю й на старого беркута. Але той вдарив крилами і полетів услід за молодятами.

А вони якраз прийшли до широкої води і журяться, як їм перейти. Видять – летить беркут. Подумали, що старого беркута пустив на них поганин. Чекає тут ніколи, бо він, раз-два, схопить у пазурі дівчину і понесе назад. Хлопець вистрелив. Беркут упав мертвим.

Не встигли отямитися – їх наздогнав поганин. На місці води вчинилася величезна яма, і поганин з дівчиною зник у темній глибині. Хлопець закрив очі й кинувся за ними. Коли зсунувся у яму, перед ним відкрився цілий підземний світ. Там у хатах жили тільки відьми, але хлопець розумно зробив, що ступав поганиновим слідом: відьми його боялися. Зайшов у першу хату, а відьма йому каже:

– Я – твоя сестра.

І пригостила склянкою міцного вина – з волячої крові.

Хлопець дійшов до другої хати. І там стара газдиня назвалася сестрою: прийшов поганиновим слідом, і відьма собі думала, що він – нечиста сила. Випив дві повні склянки міцного вина – з волячої крові. Третя сестра дала йому випити три склянки вина, від якого хлопець не сп'янів, але відчув неймовірну силу. Він почав питати:

– Сестро, а де поганин? Украв у мене дівчину і десь тут сховався!

– Тяжке твоє діло, – відповіла відьма. – Поганин володіє усім підземним світом, ще й на землі має один темний палац.

– Я там уже був.

– Тоді йди його слідом і дійдеш до брами. Брама буде закривати вхід до середини гори, але вона не замкнута. Тут ніхто не стереже поганина, бо царство під землею належить йому. А від нашого вина ти маєш стільки сили, щоб відхилити тяжку браму.

Хлопець сховався під горою і вислідив, коли поганин вийшов. Сам забіг до дівчини. Дівчина зраділа, обняла його. І почала просити;

– Втікай, бо в цьому домі не сміє бути більше одної душі.

– Я не боюся – в мене кріс.

– Поганин – бездушник, такого куля не бере!

– А в чому його сила?

– Я не знаю.

– Ти дізнайся. Я буду чекати...

Хлопець пішов, а дівчина думає, як вивідати в поганина його таємницю?

Коли дідो вернувся додому, вона запитала:

– Скажи, у чому твоя сила?

– У вінику! – зареготав поганин. – Як у старій відьми.

Другого дня дівчина обклала віник золотом. Поганин здивувався:

– Що то, принцесо?

– Твоя сила.

Поганин так зареготав, що аж гора затряслася.

– Моя сила схована в печі.

Коли він пішов з дому, дівчина все золото висипала в жар. Поганин вернувся, а вона показує у піч.

– Що ти наробила! – розсердився дідо.

– Я твою силу так честую.

– Ти дурна! Моя сила таїться у тому, що я маю серце бугая!

Так у гніві він не спам'ятався, як виказав свою таємницю. А тоді вчинився бугаєм. Нараз люто заревів і вибіг за браму. Син вояка нічого не знав, що то є поганин, і не ховався перед ним. Бугай накинувся на хлопця. Той вистрелив. Бугай упав мертвим.

А дівчина вибігла з гори:

– Ой, то був поганин. Він може ожити. Треба його швидко порубати.

Бугая порубали, м'ясо склали у залізну бочку і аж так пустилися в дорогу.

Але куди вихід з підземного царства? Дорогою хлопець зайшов до тих відьом, що перед тим назвалися сестрами. І вони порадили:

– Звідси можна вийти через широку воду. Там побачиш човен, на якому плаває один старий беркут.

– А що то за беркут? – налякався хлопець.

– Той, котрого вбили в наземному світі. Тепер живе в підземному царстві, але літати тут не може. Возиться в човні.

– Як же мені з беркутом домовитися? – зажурився хлопець.

– А ти не журися, – сказали йому відьми. – Коли в того беркута стріляли, то він бачив двох. Тому не смій сідати у човен разом з дівкою, бо він вас потопить. Пусти наперед дівчину, а сам почекай.

Так воно й було. Вояків син переправив дівчину, а потому сів у човна сам. Але беркут, як побачив кріса, нараз кинувся убік. Човен перевернувся, хлопець почав тонути. А його кріс уже пішов на дно. В ту ж хвилину беркут відчув крила. Він схопив у пазурі того, що потопав, і вилетів у наземний світ....

Там легеня вже чекала дівчина.

Та надійшла дуже темна хмара, полив огняний дощ. Беркут злетів і простер над ними свої широкі крила. Тоді дівчина згадала, що вона з такого і такого царства – її з царського двору поніс лихий вітер. Дібралися вони до царя, а

там дуже зраділи і дівчині, і хлопцеві. Справили їм велике весілля. Син старого вояка почав царювати, і всім жилося добре. А ще кажуть, що молодий цар заборонив у цілій країні стріляти в орлів-беркутів.

Додаток Б

Орієнтовний виступ на методичному об'єднанні

Тема: Методика роботи з українською народною казкою в закладі дошкільної освіти. Види занять з казкою

Українські народні казки доступні дітям уже з раннього віку як за умов родинного виховання, так і в закладі дошкільної освіти.

Оскільки казки різні за змістом, за сюжетом, різняться композиційною будовою, методика використання їх у різних вікових групах також специфічна. Казки повинні насамперед відповідати віковим особливостям дітей. Тут доречним буде застереження І.Франка: «Гола, повна правда життя – то тяжка страва. Старші можуть заживати її, вона для них смачна і здорова. Але дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготувати її в рід

Дітям раннього та молодшого дошкільного віку доступні казки «звіриного епосу», про тварин, оскільки вони «...заставляють їх сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи, але не розбуркують молоду фантазію дивоглядними образами заклятих замків, царів, розбійників, драконів та демонів, не тривожать молодого чуття страшними трагічними пригодами та незрозумілими для дітей відносинами обох полів».

Дітям середнього дошкільного віку, крім казок «звіриного епосу», доступні чарівні казки. Ну, а старші дошкільники вже спроможні зрозуміти та вислухати будь-яку казку.

Психологами доведено, що дошкільник надзвичайно активний у сприйманні казки. Нам не доводилося зустрічати абсолютно пасивних і байдужих дітей до змісту казки. Слухаючи казку, діти постійно переривають хід розповіді, втручаються у події, звертаються із запитаннями, намагаються

допомогти казковим героям.

Академік О.В.Запорожець описує як він організував з групою дошкільників драматизовану гру в дитячому театрі. Одна група дітей була виконавцями, друга – глядачами. Проте до кінця вистави межі між залом і сценою зникли, глядачі бігли на сцену грати; їх не задовольняла позиція глядача. «Дитина не хоче і не вміє зайняти позицію стороннього глядача стосовно описаних у казці подій, - пише автор. – Вона намагається втрутитись у хід подій, прийняти сторону тієї чи іншої особи, намагається реалізувати цілі позитивного персонажа не тільки в уяві, а й дійово». Дошкільник, за словами О. В. Запорожця, не егоцентричний у сприйманні твору. Його активність виявляється і в тому, що він легко приймає позицію героя, подумки діє разом з ним, імітує жестами деякі його дії, бореться з його ворогами. Активне ставлення приводить дитину іноді до несподіваних з точки зору дорослих дій. Дитина чорною фарбою замальовує на картинці негативного героя, викидає ілюстрацію з його зображенням, випускає під час переказу неприємні для неї події («Я не хочу про нього розповідати»), змінює хід подій, заміняє кінцівку.

Образи художніх творів викликають у дітей почуття співпереживання, співчуття. О. В. Запорожець зазначає, що дітей не задовольняє невизначеність ситуації, коли невідомо, хто «хороший», а хто «поганий». Вони намагаються відразу виділити позитивних героїв, приймають їхню позицію, негативно ставляться до всіх, хто їм заважає. Іноді навіть неживі предмети піддаються суворій критиці, якщо дитина не знаходить, кого можна звинуватити в тому, що трапилось. Зрозумілі близькі приклади поведінки героїв казки діти зіставляють з особистим досвідом і переносять на себе або на своїх товаришів деякі якості діючих персонажів. Перенесення прикладів казки на свій побут не обмежується власним досвідом. Діти, критикуючи поведінку своїх товаришів, зіставляють їх з героями казки. Співчуття героя,

моральні оцінки їхніх вчинків набувають усвідомленого характеру

Розуміння дітьми моралі казки відбувається на основі їхньої внутрішньої активності, яка викликана емоційним сприйманням змісту твору. Зовні це виявляється в міміці, жестах, репліках, висловлюваннях дітей.

У старшому дошкільному віці сприймання казки набуває диференційованого характеру – в дітей формується здібність до елементарного аналізу твору, вибіркове ставлення до героїв казки. Це, у свою чергу, веде до формування художнього смаку в дітей, у них з'являються свої улюблені казки.

Діти дошкільного віку добре розуміють мораль казки, диференціюють, де добро, а де зло, й активно приймають сторону добра.

У 20-х роках у нашій країні було організовано «Похід проти казки». Противники її стверджували, що зміст казки не відповідає принципам соціалістичного реалізму, що казка відриває від реального життя, що діти не можуть відокремити реальність від вигадки. Було висунуто гасло: «Геть казку з життя дитини!». Це був хибний підхід, і досить швидко казку знову було повернено дитині.

О. В Запорожець стверджує, що у дитини під час сприймання казки формуються «певні реалістичні тенденції». Слухаючи казку, дошкільник «підходить до її оцінки з реалістичної позиції». Він наводить такий приклад. У дитини запитали: «Щітка може розмовляти?» (Після сприймання епізоду з щіткою в казці.) «У казці може», - відповіла дитина. А коли їй розповіли, що хлопчик замінив перо на щітку і почав нею писати, а чорнильниця, яка сторожувала будинок, почала голосно гавкати, дитина обурилася і з іронією заперечила: «Це неправильно: щітка велика і брудна, нею не можна писати, буде ще гірше, ніж поганим пером... Чорнильниця не може гавкати, так не треба, нехай вона краще фиркає, плюється чорнилом». Виявляється, з точки

зору дитини, навіть у казці не все можливо, вона чітко диференціює елементи фантазії і реальні події

Упродовж перебування дітей у дошкільному закладі використовують різноманітні форми роботи з ними.

В. О. Сухомлинський дійшов висновку, що складовою частиною виховання дітей повинно бути розповідання, читання, слухання, драматизування та інсценування казок. «казки виховують любов до рідної землі вже тому, що вони творіння народу».

У дошкільному закладі пропонуються такі види занять з казкою:

- читання (авторських, віршованих) казок;
- розповідання народних казок
- театралізація-розігрування та показ казки вихователем;
- драматизація-розігрування в ролях знайомої дітям казки відтворення характерних рис його героїв;
- інсценізація – точне і послідовне відтворення змісту казки дітьми за допомогою костюмів, різних атрибутів, декорацій;
- ігри за сюжетами знайомих казок;
- показ казок через проекційні ліхтарі (діафільми);
- переказ казок у телепередачах, кінофільмах;
- ритмізування – ритміко-речитативна розповідь на одній ритмічній кривій, з однією інтонацією;
- узагальнюючі бесіди на теми: «Моя улюблена казка», «В гостях у казки», «Казка в гостях у дітей»;
- тематичні розважальні заняття: «Казки бабусі Орисі», «Казки дідуся Панаса», «Вам казка, а мені бубликів в'язка»;
- дидактичні ігри: «З якої казки герой?» (або «З якої казки я прийшов?»), «Добери картинку», «Подорож у дивовижний світ казки», «Хто

лишній?», «Де чий предмет?», «Бюро знахідок», «Чиї це слова?», «Лист дідуся-казкаря»;

-переказування знайомих казок дітьми;

-бесіди на морально-етичні теми за змістом казок;

-самостійне складання дітьми казок;

-бесіди за змістом казкових ілюстрацій та репродукції художніх картин на казкові сюжети;

-свято казки у дошкільному закладі.

-Дітей старшого дошкільного віку (6-7-й р.ж.) продовжують ознайомлювати з новими чарівними та соціально-побутовими казками. Вчать сприймати виразні засоби казки: фантастичні перетворення, чарівні речі, афористичність мови, пісеньки, зачини, кінцівки; розуміти, що казка – це вигадка, фантастика, олюднення тварин, явищ природи. Діти вже повинні знати напам'ять кілька зачинів, кінцівок «докучливих» казок; самостійно розповідати у вільний час зміст знайомих казок, переказувати їх; висловлювати своє ставлення до героїв, оцінювати їх вчинки; впізнавати назву казки за описом героїв, ілюстраціями та уривками з тексту казки.

Старші дошкільники повинні вміти самостійно розігравати сюжети знайомих казок в іграх-драматизаціях та театралізованих іграх (добирати атрибути, розподіляти ролі тощо). Дітей залучають до участі в драматичних гуртках, до показу різних театралізованих вистав за змістом казок, до виготовлення костюмів, атрибутів, декорацій.

Перш ніж прочитати чи розповісти дітям казку, потрібно добре підготуватись, кілька разів уголос її прочитати, дотримуючись засобів інтонаційної виразності. Робота над мистецтвом художнього читання, за словами Е.О. Фльориної, повинна стати професійним обов'язком кожного вихователя. Народ склав казку, письменник її записав, а донести її зміст до свідомості дитини – обов'язок вихователя.

Для того, щоб вплинути на почуття дітей, їхні переживання, вихователь заздалегідь докладно аналізує казку, добирає найвдаліші засоби виразного читання або розповідання (інтонації, розстановка пауз, логічні наголоси), виробляє чітку і правильну вимову кожного слова, фрази, речення.

Уміння розповідати казку – досить важлива педагогічна вимога. Одна і та сама казка у різних оповідачів може сприйматись неоднаково. Не можна розповісти чи прочитати казку без емоційного вираження її змісту.

Вихователь, готуючись до розповідання казки, повинен добре запам'ятати текст, щоб дослівно передати зачини, повтори, пісеньки, образні народні вирази. Слід визначити, які слова, фрази потребують уточнення, пояснення, продумати прийоми, час і місце їх пояснення. Слід продумати й наочність. До заняття можна підготувати добре ілюстровані дитячі книжки, набір картинок до тексту казки. Іноді треба підготувати й дітей до розуміння твору – його змісту, лексики, образів. Наприклад, перед тим, як розповісти казку «Козенята і вовк» у міських умовах, враховуючи те, що більшість дітей молодшої групи не бачили живої кози і не мають чіткого уявлення ні про козу, ні про козенят, вихователь повинен розглянути з дітьми (за день-два до розповіді казки) картину «Коза з козенятами», дати відповідні іграшки.

Для повноцінного сприймання дітьми літературного твору треба створити спокійну обстановку. Дітей посадити так, щоб вони бачили виховательку, а вона бачила всіх. Дітей молодшої і середньої груп доцільно посадити півколом у два ряди, а дітей старшої групи – за столами, обличчям до вихователя. В молодшій і середній групах дошкільного закладу пропонується така структура заняття:

1. Початок заняття (вступна бесіда, розглядання наочності, загадка, розповідь вихователя).
2. Розповідання казки. Уточнення та пояснення окремих слів, виразів. Розглядання ілюстрацій.

3.Короткі бесіди за змістом казки

4.Виведення морального правила. Прислів'я.

Специфіка читання казки зумовлюється наступними вимогами: глибокий аналіз змісту, розкриття ідейного спрямування, глибоким осмисленням творчої манери розповіді, яка характеризує даний жанр та його емоційність. Казка, на відміну від оповідання, твір більш динамічний і мальовничий. Вона має своєрідні цікаві зачини: «Живі собі на світі бідняк», «Жили собі дід та баба», «Колись, давно-давно, в одному селі жила привітна й ласкава дівчинка», «Колись був у Києві якийсь князь», «В одного злого хазяїна був віл» тощо. В окремих — передує приказка: «Усяке в світі буває, про всяке й казка розповідає».

Такі зачини мають вироблену давню традицію, і вона не випадкова. Казка здавна є важливим дидактичним матеріалом в народній педагогіці. Казка розширює кругозір дитини, сприяє розвиткові уяви й уявлення, змушує мислити, аналізувати, зіставляти й абстрагувати; дає певні життєві навички. Тому мета таких зачинів - заінтригувати слухачів, викликати в них інтерес до слухання. Завдання читця - знайти для цього відповідні інтонації.

Зміст казок оптимістичний. Виражається він в основному через позитивних героїв, які борються з негативними і завжди перемагають. Тому загальний тон читання казки має бути життєрадісний [69, с. 33].

Події в казках розгортаються динамічно. Причому дія починається з перших рядків: «Вовк забрався в кошару і украв старого барана. Йде вівця і плаче. Зустріла її та й питає... Кожна картин в казці змінюється іншою і в кожній з них змальований випадок чи подія, що безпосередньо характеризує дійових осіб, розкриває якусь сторону їх характеру, ті чи інші їх моральні якості. Це змушує читця після кожної картини чи епізоду робити тривалі паузи, щоб дати можливість слухачам осмислити й пережити зміст прочитаного.

Дійові особи казок, як уже повідомлялось, в переважній більшості поділяються на позитивних і негативних, і протилежність між ними розкривається через безпосередню діалогічну мову, через їх дії, вчинки, обставини, в яких вони живуть і діють, через ставлення до них народу. В цілому такі компоненти твору створюють його динаміку, виражають ідейне спрямування і манеру читання тексту.

Повноцінний літературний розвиток неможливий без осмислення літературного твору дошкільниками, адже у процесі слухання казки дитина збагачується, поринає у світ задумів іншої людини, яка реалізує суспільно-значущі ідеї та ідеали засобами мови. Тому літературні твори індивідуальні, неповторні, вони не можуть бути алгоритмізовані.

Сучасна методика читання художнього твору допускає обов'язковий аналіз тексту у групі дошкільників під керівництвом педагога. Такий принцип роботи, по-перше, має історичні корені, по-друге, обумовлюється особливостями українських народних казок як виду мистецтва, по-третє, диктується психологією сприйняття художнього твору дітьми старшого дошкільного віку.

Потрібно навчати дітей осмисленому сприйняттю, вмінню роздумувати над книгою, а, значить, про людину і про життя в загальному. Аналіз твору повинен бути загальним роздумом вихователя і вихованців, що з часом дасть змогу розвинути потреби самому розібратися в прослуханому.

Дітям-дошкільникам не потрібно говорити, що казкові події видумані, не справжні. Умовність казки вони самі відчують. Вона їм подобається. Вони і в садочку ладні грати в придуманих казкових героїв. І це треба всіляко підтримувати. Текст багатьох казок піддається програванню в особах. Методика рекомендує вихователю скористатися цією можливістю: діти залучаються до діалогу.

У процесі такої зацікавленої роботи дітей над казкою створюють сприятливі умови для розкриття перед ними особливостей цього виду народної творчості. Вони ще раз переконують, що казка – це розповідь про якусь незвичну подію. В її основі – видумка, фантазія, адже насправді звірі не розмовляють, а в казках вони користуються людською мовою. Проте дітей це не бентежить, вони цікавляться казкою саме тому, що в ній звірі живуть і розмовляють зрозумілою мовою.

Діти усвідомлюють, що в житті вовк і лисиця не дружать, а в казці вони – нерозлучні друзі. Це й переконує в тому, що казки з участю звірів – фантастичні. Поряд із звірями у казках діють явища природи: Зима, Мороз, Сонце та інші. А це також фантастика. Діти сприймають це захоплено. Тому досить часто вдаються до власного фантазування – створення казок про звірів, а то й про навколишні предмети: столи, стільці, книжки, зошити.

Діти старшого дошкільного віку свідомо сприймають умовність казки, а тому чітко відрізняють фантазію від реальності. До фантазії вони ставляться як до гри. Завдяки «установці на вигадку» казка може слугувати ефективним засобом виховання, оскільки відповідає віковим особливостям дітей старшого дошкільного віку. Згідно з біогенетичним законом, розвиток дитини являє собою скорочену історію людства (Геккель). Тому казкова вигадка відповідає схильності дітей вигадувати, фантазувати.

Отже, казкову ситуацію вони сприймають як гру. У літературній та народній казці йдеться про добро і зло, про погане і гарне. Дитяча увага повинна бути зосереджена на цих моральних і людських категоріях, а не на розвінчанні незвичності казкових ситуацій.

Іще одна обставина застерігає вихователя від загострення уваги дітей на фантастичній основі казки. Це наявність казок, сюжет яких мало схожий на фантастику, незвичність. Наприклад, у казці «Кожум'яка» розказується про князя, князівну, Микиту. Але події, описані в ній казкові. Про казковість

описаного в ній свідчить, хоч би те, що одним з її персонажів є чудовисько-змій. Важливо звернути увагу на особливості чривних або героїко-фантастичних казок, їх відмінності від «звіриного епосу». Так, наприклад, чарівні казки мають складнішу будову, вони довші, складються з багатьох епізодів, пригод, відзначаються особливою вигадливістю, мають потужний фантастичний елемент.

Неузгодженість у трактуванні сутності казки виявлена стосовно того, чи не викривляє вона рельну дійсність. За результатами нашого дослідження атмосфера казки не хибна, а чарівна, таємнича; у творі мистецтва може мати місце художня вигадка. Окрім того, доцільність використання казки можна аргументувати «законом емоційної реальності фантазії»: незалежно від того, чи реальна дійсність, що впливає на людину, емоції, пов'язані з цим впливом, завжди реальні (Л.Виготський).

Головними позитивними персонажами цих казок часто виступають герої-богатири, добротворці, подвиги яких мають визвольно-патріотичний характер; вони наділені незвичайними якостями: надприродною силою, кмітливим розумом, чуйною вдачею.

На відміну від казок про тварин, у чривних казках наявні чудесні перетворення: вони наповнені дивовижними речами та істотами. Носії добра і справедливості в цих казках виходять переможцями над будь-якими (реальними чи міфічними) силами («Кожум'яка»).

Уважне і доброзичливе ставлення людини до природи спостерігається у казці Б.Лепкого «Про діда, бабу і качечку кривеньку». Працюючи над змістом цієї казки, педагог залучає цю привабливу екологічну істину з метою виховання дошкільників у дусі бережливого ставлення до всього живого.

Особливість роботи над казкою полягає в тому, що у казці повчальність виражена не нав'язливо, не прямолінійно. Дітей приваблює захоплююча фабула, яскраво намальовані образи, дотепні характеристики. Вихованцям

запам'ятовується образ лисички (І.Франко «Лисичка-кума», «Лисичка і Журавель»). Як прикладом для дітей постає образ горобчика у казці Лесі Українки «Біда навчить», якого все-таки біда навчила.

Головне в казці може бути осмислено старшими дошкільниками в тому випадку, якщо вихователь при керівництві читанням казок спиратиметься на їх літературознавчу специфіку і буде послідовно формувати необхідні уміння, важливі в плані літературного розвитку дошкільників. Про ці уміння і піде мова нижче.

Спочатку визначимо, що ж входить в поняття «літературознавчі основи» казки. Казка, народна і літературна, у всіх її жанрових різновидах створює свій особливий «казковий світ» завдяки цілеспрямованому використанню казкової вигадки. «Казковий світ» об'ємний, змістовний і специфічно оформлений.

У поняття «об'єм» ми включаємо кількість знаків і частин, в поняття «форма» – ускладнену і неускладнену, зв'язану і не пов'язану з фольклорною традицією композицію, оповідну (епічну) віршовану (ліро-епічну) і драматургічну мовну структуру цього світу. Поняття «зміст» «казкового світу» включає такі ознаки: специфіка фантастики; характеристика персонажів; характеристика життєвого простору і часу цього світу; предмет сюжету [43].

Названі ознаки важливі не тільки з погляду художніх особливостей цього світу, але і в психолого-педагогічному плані. Вони допомагають глибше зрозуміти і описати інваріанти «казкового світу» – чарівний, умовний, змішаний, урахування специфіки яких дає можливість педагогічно осмислити казку як жанр. Щоб допомогти дітям-дошкільникам розібратися у казці, треба їм допомогти практично осмислити всі елементи сюжету і те, як змінюються взаємостосунки персонажів з «чарівним світом».

Аналіз казок підводить дітей до формулювання оціночних суджень. Це важливо для розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку. Вони самостійно визначають характерні ознаки казкових персонажів: доброту, сміливість, чесність або боягузтво, чванливість, пихатість. При розгляді казок правомірно ставити запитання вихованцям для узагальнень, роздумів такого типу: «Чим приваблює вас казковий герой?», «Що відмінного ви помітили в дійових особах казки?», «За що ми цінуємо їх?».

Якщо ми готуємо дітей до сприймання тем, насичених творами морально-етичного змісту, важливою є попередня робота над лексичним значанням слів, опорних для розуміння різних станів людини, які точно характеризують той чи інший вчинок, уміння спілкуватися. Для цього є можливість на заняттях уточнити лексичне значення багатьох слів, які «несуть» добро людям (доброта, щирість, щедрість, турботливість, піклування, сердечність, взаємодопомога, співпереживання, співчуття), які «допомагають» гарно працювати (старанність, акуратність, ретельність, уважність, працелюбність, плановість, точність, охайність, вправність, кмітливість, ощадливість). Активізувати вживання дієслів, які «допомагають» спілкуватися (вислухати, привітатися, запитати, звернутися, пояснити, замислитись, поміркувати, перепитати, підтримати, роз'яснити, помиритися, зважитись, довести, подружитися); добирати прикметники до слів мама, серце, руки, Батьківщина, вдячність.

Додаток В

Перелік інноваційних методів роботи з казкою:(Поради для вихователів)

1.Складання казки з опорою на ілюстрації та картинки (2-4 картинки, які послідовно розкривають дії персонажів, починаючи з традиційного: «Жив-був...», «Одного разу...»)

2.Придумування казки по незвичайній картинці (фантастичній, загадковій, переплутаній, наприклад, Червона Шапочка і вовк з мисливцем на дереві)

3.Складання казки по малюнку, що

4.Зміни кінець знайомої казки

5.Метод «А що потім?» (Наприклад, Як живе коза і 7 її козенят після пригоди з вовком?)

6.Спільне вирішення проблемного запитання до казки (Наприклад, А якби ні піч, ні яблунька не допомогли б дівчинці – що їй робити, щоб урятуватися самій і врятувати брата? (казка «Гуси-лебеді»).

7.Метод вирішення протиріч (Наприклад, Що допоможе принцесі позбавитись від горошини і спокійно заснути? (перетворити горошину на кусочок льоду, який під теплими перинами розстане).

8.Зміна ситуацій в знайомій казці (Наприклад, А давайте зробимо так, що коли Попелюшка втікала від принца, то загубила не тufельку, а щось інше (методом проб і помилок вибрати найкращий варіант і кінцівку).

9.Казка про самого себе

10.Метод «Придумування коротких історій» (Наприклад, Скласти коротку історію про Півника, але казкову). Вчимо дитину мислити і говорити гарно, але логічно, коротко.

11.Моделювання казок (Орієнтуючись на символи, кружечки, трикутники, квадрати та інші, діти повинні відгадати, про яку казку піде мова, або за цією ж моделлю скласти свою казку)

12.Складання казки за предметно-схематичною моделлю (Скласти щось цікаве, н-д, про хвору дівчинку і ці предмети...)

нагадує
дані

предметами. Надламана лінія – їжачок, пряма лінія – доріжка, овал – озеро і т.д. Діти вчаться складати казку про їжачка, який біг собі по доріжці, і що могло бути з ним далі).

13.Складання казки за схемою (яка не ні однієї з казок, де діти ототожнюють схематичні зображення з якимось

14.Метод переплутанки (Вихователь спеціально змінює епізод або дії якогось героя добре знайомої дітям казки. Діти тут же виправляють вихователя : «Не Жовта шапочка, а Червона...», «Не в гості до тьоті, а до бабусі»).

15.Метод «біном фантазії» (Вихователь пропонує дві несумісні картинки, наприклад, котик і сумка, і просить скласти про них казку).

16.Казка, але по-новому (Береться за основу стара казка, але її герої наділяються протилежними якостями).

17.Метод «салат з казок» (Поєднання кількох знайомих казок в одну з орієнтацією на наочність або без неї).

18.Метод «казка-калька» (Головні герої казки залишаються, але попадають в зовсім інші обставини - фантастичні, неймовірні).

19.Казка від ключового слова (Наприклад, «Привіт», «Жили-були», «Якось», «Одного разу» і т.д.).

20.Складання фантастичних історій (з відкритим кінцем). (Наприклад, «... А третій подорожній сказав таке...»).

21.Складання казкових історій про фантастичні країни (Тілі-тілі-тляндія, Мультляндія, Тралівандія і т.д. Дітям пропонується розповісти про ці країни за планом вихователя: Хто живе в цій країні? На чому там їздять? *Що їдять? Як нам туди потрапити? Що звідти привезем?*)

22.Експерименти в казках (в яких кінець казки вчить відповідати злом на зло або бути байдужим, а діти вчаться придумувати свій кінець так, щоб добре стали жити всі: дідова і бабина дочка, лисиця і журавель, вовк і козенята і т.д.)

23.Казка з продовженням

24.Метод «Якби я був чарівником ...»

25.Казка про побутові предмети (Спочатку вихователь пропонує відгадати загадку про предмет, тоді діти складають про нього казку).

26.Казка від віршика (зміст якого пропонується продовжити, наприклад, «Один два три чотири п'ять, вийшов зайчик погулять». Що могло бути далі?).

27.Казка від потішки (кричали, заклички, мирилки, лічилки, загадки, скоромовки).

28.Казка із знайомими героями при нових обставинах (Наприклад, Колобок потрапляє у дідову рукавичку; Попелюшка зустрілася з Червоною Шапочкою і т.д.)

29.Казка від фантастичного явища (Наприклад, З крану на кухні побіг мандариновий сік; із хмари почав падати ізюм та ін.)

30.Випадкові казки (із реальних випадків життя, наприклад, Дівчинка впала з дерева... Що було далі ?)

- 31.Кольорові казки** (Діти складають казку одного кольору, наприклад, «жовту». Отже, у ній повинні зустрічатися герої та предмети лише жовтого кольору)
- 32.Серіал у казці** (Долюбимих казок (це перша серія) скласти другу, третю, четверту серію)
- 33.Казка від смішного запитання** (Наприклад, Що можна побачити із закритими очима? Про це і казка).
- 34.Казка про улюблену іграшку** (Жила-була...)
- 35.Казка про мандрівки** (за ключовими предметами, наприклад, сірники, ніж, палатка, шнур, аптечка, чай).
- 36.Казка від перетворень** (дитини в kota, метелика, квітку тощо).
- 37.Аналогічні казки** (Дітям пропонується придумати аналогічну казку, наприклад, до «Рукавички»).
- 38.Казка за комічними малюнками** (три-п'ять малюнків з книжок-розмальовок, власних малюнків).
- 39.Казки з середини** (додумування середини казки за відомим початком і кінцем).
- 40.Казка від слідів (людини, ведмедя, котика, сороки, зайчика та ін.)**
- 41.Казка за крапками** (Вихователь пропонує дитині з'єднати крапки до отримання образу, н-д, зайчика, і скласти далі про нього казку).
- 42.“Не” і нова казка** (Наприклад, «Спекла баба не колобок... Котиться не колобок, а назустріч йому не зайчик і т.д.»).
- 43.Коллективна казка** (Діти по черзі дістають з коробки по одній картинці, за якою починають, а потім продовжують складати казку).
- 44.Сімейна казка або Казка нашої групи** (В цій казці задіяний один і той самий герой, н-д, хом'ячок Мурзик. Кінець такої казки відкритий, і до нього діти повертаються мало не щодня).
- 45.Казка від лічилки.**

46.Казка від загадки.

47.Казка від фразеологізму.

48.Казка від задачі.

49.Рятувальні ситуації в казках.

50.Казки зі сміття.

51.Казка про чудовиськ.

52.Казка за змішаними образами.

53.По слідах казки.

54.Казка від прислів'я.

Широке використання літературних казок у програмі дошкільного закладу зумовлюється тим, що їх зміст викладений у цікавій формі. Існує чіткий поділ персонажів на добрих і поганих, сутність вчинків яких легко розуміється дітьми і дає змогу визначити якості кожної дійової особи.